

Hvordan ble kvinners stemme offentlig?

Retorikk og kjønn i fire debatter med polemiker og
feminist Kitty L. Kielland

Marte Petrine Fjordholm

Masteroppgave i europeisk kultur

Veiledet av Reidar Aasgaard og Marius Wulfsberg

Universitetet i Oslo

Institutt for filosofi- idé- og kunsthistorie og klassiske språk

Høst 2019

Marte Petrine Fjordholm

Hvordan ble kvinners stemme offentlig?

Retorikk og kjønn i fire debatter med polemiker og
feminist Kitty L. Kielland

Masteroppgave i europeisk kultur

Universitetet i Oslo

Høst 2019

©Marte Petrine Fjordholm

2019

Hvordan ble kvinners stemme offentlig?

Retorikk og kjønn i fire debatter med polemiker og feminist Kitty L. Kielland

Marte Petrine Fjordholm

<https://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Denne oppgaven undersøker hvordan kvinners stemme ble en del av offentligheten mot slutten av 1800-tallet i Norge. Gjennom en analyse av fire kjønnsdebatter (1885–1891) følger oppgaven Kitty Lange Kiellands (1843–1914) bidrag i *kvinneemansipasjonen*. Det er som kunstmaler at Kielland er mest kjent i nyere tid. Mindre kjent er det at hun var en sentral bidragsyter i 1880- og 1890-årenes kjønnsdebatter og kvinnesak. Disse tiårene markerte på mange måter tidspunktet da *kvinnen* ble gjennomgangstema for mange ulike typer diskusjoner. De fire debattene viser hvordan kampen om å definere den nye og moderne kvinnen, skjedde gjennom svært varierte ståsteder og tematikk.

Eksisterende forskning dreier seg ofte om å sette ulike debattanters posisjoner i sammenheng med hvilke politiske sympatier de hadde, eller om de tilhørte kristenkonserverve eller venstreradikale leirer. Slike perspektiver oppdager viktige trekk ved kjønnsdebatten gjennom fokus på politikk, kultur eller litteratur – men kan samtidig unngå å få øye på de nyansene man finner gjennom å gå mer i dybden på enkeltdebatter.

Min innfallsvinkel er å studere *retorikken* som ble brukt i Kiellands polemikker med tre mannlige motstandere, og én kvinnelig motstander. Jeg får gjennom dette undersøkt hvordan retorikkbruken i debattene er *kjønn*et og hva dette hadde å si for både debatten og deltagerne. Deretter setter jeg debattene og deltagerne inn i en større *offentlighetskontekst*, også her med et kjønnsperspektiv. Ved å gjøre denne dynamiske dybdeanalysen, får jeg vist frem noen mindre kjente vinklinger som den større fortellingen om kvinnesak ennå ikke har belyst i særlig grad. Begge sider i debatten vil bli gitt fokus, noe som gir et dypere innblikk også i hva *motstanden* mot kvinnesak dreide seg om. At oppgaven følger Kiellands stemme gjennom debattene, vil samtidig danne et godt bilde på hvem hun var som polemiker og feminist i det som var et komplekst og flerstemt debattklima.

Takk.

Jeg ønsker å takke mine to veiledere.

Reidar Aasgaard, for konstruktive innspill og utenfraperspektiv som har vært svært nyttig og klargjørende. Din kunnskap om 1800-tallets idéhistorie har også hjulpet meg. Ikke minst takk for veldig fin oppfølging, motivasjon og oppgaveteknisk hjelp, spesielt mot slutten.

Marius Wulfsberg, for faglig og teoretisk fordypning innen offentlighetshistorie og kjønnsforskning. Takk for ditt engasjement, støtte og motiverende samtaler, og for å ha gitt noen svært informative og innsiktsfulle miniforelesninger på sparket.

Deres kombinerte erfaring og høye akademiske nivå har bidratt til å løfte meg som skribent og historiker. Takk for at dere begge har vist generøsitet og tålmodighet underveis.

Marte P. Fjordholm

Oslo, desember 2019

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1 Hvorfor Kielland og debattene?	2
Oppgavens tilnærming.....	3
Teoretiske perspektiver: retorikk og offentlighetsperspektiv.....	6
Kapittel 2 «Kvindespørgsmaalet»-debatten (1885–1886)	10
Retorisk uforenlighet – «Jevnbyrdighetens» lyse side eller skyggeside?.....	12
Offentlig kjønnsdebatt i polariseringens navn.....	24
Kapittel 3 Nylænde-debatten (1887)	27
Kvinneres retorikk – kamp i det eneste kvinnelige mediet.....	29
For lite plass for kvinners uenighet i offentligheten?.....	36
Kapittel 4 Polemikkk med <i>Samtidens</i> trykking av Gustave Le Bons teorier (1891)	38
Den retoriske kontrollen over kvinnens underdanighet	39
Kvinner som ser – i en offentlighet som ser vekk?.....	43
Kapittel 5 <i>Verdens Gang</i> (1891) – innspill i Nietzsche-debatten mot Arne Garborgs «Nietzsche om Kvinden»	45
Farlig retorisk dans mellom kjønnene i dagspressen – Nietzsches «kvinne» i vinden.....	46
En indirekte mannskamp mot «anmassende kvinner» i offentligheten?.....	49
Kapittel 6 Oppsummering	51
Mine funn – refleksjoner.....	51
Litteraturliste	55
Appendiks.....	60

Kapittel 1 Hvorfor Kielland og debattene?

I denne masteravhandlingen har jeg valgt å analysere fire debatter Kitty Lange Kielland (1843–1914) tok del i på slutten av 1800-tallet. Jeg har valgt å kalle henne «polemiker og feminist» i overskriften, men det er kanskje som kunstmaler de fleste kjenner henne best.¹ Det er imidlertid først utover 2000-tallet Kielland har fått en virkelig anerkjennelse også innen kunsten hun produserte. Et begrep fra litteraturen betegner siste periode av 1800-tallet som «det moderne gjennombrudd», en tid der reelle samfunnsproblemer ble debattert i større grad enn tidligere. Gjennom hele 1800-tallet var det stadig økende fokus på kvinners krav om frigjøring. Mot slutten av århundret bidro de moderne tendensene til at verken kvinnespørsmålet – eller kvinnene – lenger kunne holdes unna offentligheten. Da jeg kom over en debatt mellom Kielland og teologen Michael Johan Færden fra 1885, slo det meg at rollen hennes som samfunnsdebattant fremstår som lite kjent for ettertiden. Jeg opplevde at hun hadde meninger og tanker jeg ikke umiddelbart forbandt med den kvinnesakshistorien jeg kjenner fra før. Dette ble min motivasjon for å skrive masteravhandling om Kielland og fire debatter hun tok del i.

Debattene jeg har valgt ut skjer i tidsrommet 1885–1891. Den første debatten (1885) var hennes debut som samfunnsdebattant. Her polemiserte hun med teolog og redaktør Michael Johan Færden. På dette tidspunktet var kvinnespørsmålet som et *offentlig* spørsmål ennå relativt nytt. Den andre debatten (1887) markerer hvordan kvinnesaken i praksis raskt viste seg å utgjøre mer enn én sak. Dette vises gjennom kvinners egne diskusjoner om emansipasjon. I kvinners første offentlige tidsskrift, *Nylænde*, utfordret Kielland her tidsskriftets redaktør Gina Krog. Deretter har jeg valgt to debatter som begge finner sted i 1891, når både kvinnespørsmålet og debattantene har fått modnet en smule. I mars 1891 reagerer Kielland på tidsskriftet *Samtidens* trykking av en artikkel om kvinners hjerner av legen Gustave Le Bon. I oppgavens siste debatt (juni 1891) går Kielland i polemikk med Arne Garborg i *Verdens Gang*.

---

¹ *Feminist* er et uttrykk som ikke ble brukt i debattene, men et uttrykk jeg velger bevisst fordi jeg mener at man med fordel kan anvende flere begreper på de kvinnene som deltok i emansipasjonen enn kun «kvinnesakskvinne», som ofte er den eneste betegnelsen som brukes om 1800-tallets forkjempere for kvinners frihet. Det knytter seg blant annet til de funnene jeg har gjort i oppgaven, og jeg kommenterer det ytterligere i kapittel 6, «Oppsummering».

Sentralt for denne oppgaven blir at jeg forholder meg tett på debattinnleggene. De ble publisert i tidsskrifter og aviser som i dag er tilgjengelige i scannede utgaver. Noen medier trykket med frakturskrift, andre ikke, noe som gjenspeiler seg i innleggene. Kildematerialet i noen av debattene er svært omfattende. Jeg har derfor i oppgaven vært nødt til å gjøre noen utvalg av tekstene jeg mener representerer den aktuelle debatten og mitt forskningsgrunnlag tydeligst. Dette utvalget vil jeg presisere under den enkelte debatt, der jeg i begynnelsen av hvert kapittel gir en kort presentasjon av dens deltagere, medie og eventuelle kommentarer og kritikk som inngikk i den.²

Mest interessant for min problemstilling blir å undersøke hvordan Kielland og den jeg anser som aktuell *hovedmotstander* forholder seg til hverandre i den enkelte debatt. Utenom hovedmotstanderen vil også andres innlegg vektlegges i den grad jeg ser det hensiktsmessig. I den sammenheng har jeg valgt å føre opp det jeg anser som debattenes mest sentrale innlegg i litteraturlisten. Ettersom jeg opplevde at det var vanskelig å finne fullstendige oversikter over de ulike debattenes innhold og gang, er dette en bakgrunn for at jeg der gjengir en samlet og kronologisk oversikt over debattene. I de tilfellene jeg ser det tjener analysen, vil jeg trekke inn aktuell forskningslitteratur. Oppgaven vil preges av å ha en del fotnoter. Dette anser jeg imidlertid som naturlig for analyser av *debatter* som i sin dialogiske form særpreges av sitater og replikker. Det relaterer seg også til at flere av debatt-dokumentene er lite behandlet eller allment kjent, og som derfor tidvis krever kommentarer og kontekstuelle opplysninger.

Oppgavens tilnærming

For å gi innsikt i hvem Kielland var som polemiker og feminist, har jeg valgt å løse oppgaven gjennom en todelt analyse. Første del tar for seg *retorikkbruk* i debattene. Jeg fokuserer her på Kiellands og motstanderens posisjonering gjennom hvordan de bygger troverdighet, argumenterer og hvordan de appellerer til publikum. Jeg mener imidlertid at oppgaven og problemstillingen er tjent med å lese enkeltdebattene inn en større offentlig kontekst. Hvor hørte debattene hjemme på et offentlig «kjønnskart»? For å si noe om dette vil jeg i analysens del to støtte meg på *offentlighetsteori*. Et slikt perspektiv vil hjelpe meg å undersøke debattene og debattantenes rolle i offentligheten. Retorikkdelen i analysen vil kunne tydeliggjøre *polemikeren* Kielland, mens offentlighetsperspektivet kartlegger hennes rolle som

---

² I oppgavens appendiks finner man vedlagt scan av debatt-innleggene mellom Kielland–Garborg i *Verdens Gang* (1891). Ønsker man høyere oppløsning kan filene enkelt bestilles via Nasjonalbiblioteket.

feminist i en større offentlighet. Å lage vanntette skott mellom retorikk- og offentlighetsanalysene er ikke et mål i seg selv. De to perspektivene brukes primært for å tydeliggjøre hva jeg gjør av konkrete funn i debattene, men at jeg også ønsker å se hvordan debattene forholder seg til en større offentlighet. Retorikkanalysen vil presentere mesteparten av debattens hovedinnhold og tematikk, så denne delen blir gjerne noe lengre enn offentlighetsanalysen. Ettersom *kjønn* er mitt overordnede tema for oppgaven vil retorikk og offentlighetsteori i stor grad relatere seg til hverandre, og analysene vil oppleve noen glidende overganger mellom de to perspektivene. Dette er også noe av hensikten, da jeg nettopp ønsker å se konkret retorikkbruk i dynamisk sammenheng med måten kvinner ble del av en offentlighet dominert av menn.

I oppgaven vil jeg være mest opptatt av Kiellands perspektiv. Faren ved å fokusere på én stemme i en flerstemt kjønnsdebatt, er at fremstillingen kan bli for ensidig fokusert på hennes bidrag. Løsningen på dette blir å lese Kielland opp mot motdebattantene, og innlemme kommentarer og kritikk fra andre. Dette vil gi et innblikk også i andres perspektiver.

De fire debattene i oppgaven viser at motstand mot kvinnesak artet seg ulikt, og var kompleks – og at ulike trekk kunne prege menns og kvinners uenighet. Den største spenningen jeg ser, handler om den prinsipielle motstanden mot kvinnesak, og mot kvinner som deltok i den. Ved å studere debattene fra Kiellands perspektiv, får jeg øye på nyanser i kjønnsdebattene som kan belyse hvorfor. Kielland representerte heller ikke en typisk «kvinnesakskvinne» som foregangsfigurene Gina Krog og Ragna Nielsen. Hennes meninger var på siden av hovedretningen kvinnesaken tok her til lands. Jeg mener at uenighetene Kielland hadde med Krog (som blir utdypet i kapittel 3) kan være en årsak til at Kielland ikke er blitt trukket frem i særlig grad som samfunnsdebattant. De tre andre debattene viser hvordan *mannlig* motstand mot emansipasjonen kunne arte seg.

For å få frem debattenes spenninger, har jeg valgt å forholde meg *tematisk*. Jeg har gjort et utvalg av temaer jeg anser som mest representative for debattene. Fordi flere av debattene er omfattende, vil enkelte temaer som ble diskutert utebli fra min analyse. Jeg mener imidlertid dette ikke begrenser analysen slik jeg har valgt å utføre den i oppgaven. Jeg har valgt å la refleksjoner og deloppssummeringer integreres i analysene underveis. Mot slutten av oppgaven vil jeg drøfte funnene i hver debatt. Gjennom å følge Kitty Lange Kiellands

engasjement i samfunnsdebatten i perioden 1885–1891, vil jeg få en innblikk i hvordan kvinners stemme ble offentlig.

FORELIGGENDE FORSKNING

Kielland og debattene nevnes i ulik grad i den forskningslitteraturen jeg har forholdt meg til. Jeg finner at de blir fremstilt hovedsakelig gjennom kvinnesakshistoriske og kjønnshistoriske perspektiver. Den første debatten i *Luthersk Ugeskrift* (1885) blir behandlet av Bente Nilsen Lein (1981), Gro Hagemann (1994) og nevnes i Marianne Terjesens biografi om Kielland (1999).³ Den andre debatten i *Nylænde* (1887) behandles av Aslaug Moksnes (1984), og er også nevnt av Terjesen.⁴ De to siste debattene (begge 1891) finner jeg nevnt bare i variert grad. De nevnes i Terjesens biografi, men har fått lite behandling i forskningslitteratur etter hva jeg har funnet. *Samtiden*-debatten (1891) har jeg ikke lyktes å finne mye forskning om. Debatten i *Verdens Gang* (1891) omtales i et verk av Harald Beyer (1958), og blir behandlet i Pål Roar Brekkes masteravhandling «En stanset vandrer» (2012). Deres perspektiver dreier seg hovedsakelig om Friedrich Nietzsche-tematikk, så Kielland nevnes som en bifigur i deres tekster.⁵

Jeg opplever at der debattene omtales, har de gjerne en kvinnesakshistorisk ramme som settes i sammenheng med tradisjonelle historiske kontekster (som for eksempel sedelighetsdebatten eller innen de politiske omveltningene som fant sted i Norge mot slutten av 1880-årene) – eller de leses opp mot kjente forfattere som Henrik Ibsens og Bjørnstjerne Bjørnsons posisjoner i samfunnsdebatten. Jeg finner få dedikerte retorikk- og offentlighetsanalyser av debattene gjort på den måten jeg har valgt, noe som gjør at min oppgave blir et supplement til den allerede eksisterende forskningen om 1880-årenes kjønnsdebatter. Jeg får slik analysert debattene i større grad ut fra debattens egne premisser. Mye av den eksisterende forskningslitteraturen er skrevet på 1980- og 1990-tallet (med

---

³ Lein, Bente Nilsen. *Kirken i felttog mot kvinnefrigjøring – Kirkens holdning til den borgerlige kvinnebevegelsen i 1880-årene*. Universitetsforlaget, 1981; Hagemann, Gro. «Seksualmoral og samfunnsmoral. Stridende diskurser i sedelighetsdebatten» i Rasmussen, Tarald & Wyller, Trygve (red.), *Kristelig og borgerlig offentlighet i Norge* (KULTs skriftserie nr. 53). Oslo: Norges Forskningsråd, 1996; Terjesen, Marianne. *Kitty Kielland – et portrett*. Gyldendal, 1999.

⁴ Moksnes, Aslaug. *Likestilling eller særstilling? Norsk Kvinnesaksforening 1884–1913*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1984.

⁵ Beyer, Harald. *Nietzsche og Norden*. Bind 1: Diskusjonen omkring Nietzsche. A.s. John Griegs boktrykkeri, Bergen, 1958; Brekke, Pål Roar. «En stanset vandrer: Nietzsche-temaer i Knut Hamsuns *Mysterier*». Upublisert masteroppgave. Universitetet i Oslo, 2012.

unntak av Brekkes masteravhandling). Ettersom historiske perspektiver alltid er i endring, mener jeg derfor at min tilnærming kan kaste et nytt lys på de perspektivene som allerede er undersøkt.

Teoretiske perspektiver – retorikk og offentlighetsperspektiv

Siden jeg ønsker å undersøke både retorikk og offentlighetsperspektiv i debattene, løser jeg dette gjennom å gjøre en *totelt analyse*. I begge analysedelene velger jeg å forholde meg tematisk. Det vil si at jeg fremhever de temaene jeg mener tydeligst illustrerer debattens innhold, og som er mest relevante for analysen. Det er viktig å nevne at analysene vil se noe ulike ut i utforming og lengde, noe som farges av at debattens form arter seg ulikt. Noen debatter har for eksempel et større omfang i form av flere og lengre innlegg, samt kommentarer fra andre. På grunn av begrenset plass i oppgaven, kan jeg ikke analysere alle innlegg og kommentarer. Jeg har gjort et utvalg så jeg systematisk får undersøkt polemikken mellom Kielland og den aktuelle hovedmotstanderen. Jeg vil nå forklare mer i detalj hvordan jeg tenker å løse analysens to deler.

RETORIKK – BAKGRUNN OG BESKRIVELSE

Retorikk som analyseverktøy byr på nærmest uendelige muligheter, så jeg har gjort en avgrensning. Jeg velger for enkelhets skyld å ta utgangspunkt i den klassiske retoriske modellen som undersøker *ethos-logos-pathos* hos taleren. Overordnet er jeg interessert i hvordan retorikkbruken hos debattantene er *kjønn*. Å lokalisere debattantenes *ethos* i min analyse vil dreie seg om hvordan Kielland og motstanderne bygger sin troverdighet som *kjønn*. Jeg kaster et blikk på hvordan kvinner og menn presenterer seg selv, både for hverandre og publikum. Hvordan bygget kvinner troverdighet i en offentlighet menn dominerte, og som i en forstand satt med allerede aksepterte «troverdige» posisjoner? Ble kvinner som Kielland fremstilt som troverdige eller ikke troverdige av menn? Når en kvinnes mål var å oppnå likestilling *som kvinne* i en mannlig offentlighet – der kjønnsbalansen ble ansett som skjev – stilte nødvendigvis kvinner og menn ulikt i sine retoriske utgangspunkter. På lik linje vil jeg kunne se hvordan både kvinner og menn henvendte seg til sitt eget kjønn (dette blir mest synlig der to kvinner diskuterer mot hverandre i kapittel 3).

I en tid der forståelsen av kjønn gjennomgikk såpass store endringer, er det interessant å se hvordan debattantene appellerer til publikum. *Logosapell* vil i min oppgave handle om å se hva slags *felles allmenne forståelser og oppfatninger* debattantene refererer til (i retorikken kalles dette overordnet for *topoi*, eller *topos* i entall). Logosapell karakteriseres av at den «lar mottagerne forstå hva som påstås, og med hvilken rett dette kan påstås», heter det hos Jens E. Kjeldsen (2017).⁶ Hva slags påstander brukte kvinner for å berettige sin likestilling overfor menn? For eksempel hadde det kristne *topos* gradvis mistet fotfeste i det moderne tankesettet på 1880-tallet. Likevel var fremdeles mange både moderne og kristne (Kielland var en av dem). Debattene i kapittel 2 og 3 viser hvordan kristendom ble koblet med kvinnespørsmålet. De to siste debattene (kapittel 4 og 5) har derimot ingen religiøse overtoner. Der vises tidens nye *vitenskapelige* ideal seg tydeligere som et felles *topos* man refererer til. Å appellere til tilhørernes fornuft er i en viss forstand til stede i alle debattene, men spesielt eksemplifiserer jeg det i kapittel 2 og 4. Et annet *topos* handlet om forståelsen av at man beveget seg inn i en ny tid, der nye tankesett erstattet gamle. For min oppgave er det relevant å se etter argumentasjon som berører spenningene mellom forestillinger om *mann/kvinne* og *gammel/ny*.

Den siste av retorikkens apellformer – *pathos* – handler om hvordan taleren appellerer til publikums følelser. Bruker debattantene følelser eller fornuft når de argumenterer, eller har de på andre måter en markant stil som farger deres appell til publikum og motparten? Jeg er også interessert i å finne troper som *metaforbruk* og *sammenligninger*.⁷ I debatter der man forutsatte en *kamp* om å definere hva kvinnen var og burde være – eller ikke burde være – ser jeg at metaforer om kvinnelighet ble brukt som et retorisk «kampvåpen».

Da de fire debattene foregikk midt i en tid der *realisme* var et ideal, mener jeg at dette skinner gjennom debattstilen generelt. Å vise til eksempler på at man fulgte med i emansipasjonsdebatten, eller i ulik grad (avhengig av debattens tema) referere til litteratur, vitenskap og utdanningsrelaterte forfattere og verker både i nasjonal og internasjonal (Europa og U.S.A.) målestokk, slår meg som et generelt fenomen i datidens debattstil. Kjønnsperspektivet hjelper meg å få øye på noe interessant, at kvinner på mange måter representerte en del av *det nye*. Jeg mener å se at menn ofte brukte referanser for å forsvare

---

⁶ Kjeldsen, Jens E. *Retorikk i vår tid – en innføring i moderne retorisk teori*, Oslo: Spartacus, 2017: s. 191.

⁷ Kjeldsen, Jens E. *Retorikk i vår tid – en innføring i moderne retorisk teori*, Oslo: Spartacus, 2017: s. 198.

allerede eksisterende definisjoner på kvinnen, mens kvinner brukte referanser i større grad for å underbygge hvorfor definisjoner på kvinnen måtte *fornyes*.

Hos Kiellands mannlige motdebattanter mener jeg altså å se en slags felles mannlige skepsis mot *måten* kvinner kjempet seg til frihet på – uansett om mennene hadde vidt forskjellige politiske, religiøse eller ideologiske bakgrunner. Blant kvinner ser det snarere ut til å eksisterte et felles *topos* – en overordnet forståelse – om at deres kjønn beveget seg i retning frihet, men at uenighetene i konkrete *enkelt saker* splittet dem. Kvinner hadde også kun ett «kvinnelig» talerør i offentligheten på 1880-tallet, nemlig tidsskriftet *Nylænde*, stiftet i 1887. Mange kvinner ytret seg der. Hva skjedde imidlertid da Kiellands meninger gikk på tvers av det kvinnelige mediets ideologiske profil? Dette vil kapittel 3 gi et innblikk i.

Retorikkbruken vil variere i de ulike debattene, så jeg følger ingen skjematisk modell i retorikkanalysen. Jeg bruker heller de retoriske begrepene strengt, men håper det jeg nå har sagt kan fungere som en veiledende ramme for hva jeg ser etter innen retorikkbruk. Retorisk analyse vil gi et godt bilde av debatten, posisjonering og språkbruk. Fordi jeg ønsker å se debattene i en større kontekst, vil jeg si litt om hvordan jeg griper dette an gjennom et *offentlighetsperspektiv*.

OFFENTLIGHETSPERSPEKTIV – BAKGRUNN OG BESKRIVELSE

Ved hjelp av offentlighetsteori kan jeg peke på hvordan kjønnsproblematikken i enkeltdebatter gjenspeilet seg i en større offentlighet. Jeg velger å forholde meg til Nancy Frasers (1990) kritiske videreføring av Jürgen Habermas' offentlighetsteori.⁸ Habermas' begrep om *offentlighet* bygger på det begrepet som oppstod hos 1700-tallets fremvoksende borgerlige offentlighet (*bourgeois*).⁹ Gjennom 1800-tallet opplevde den borgerlige offentligheten seg som *rådende*. Nancy Fraser ser behov for å lansere det hun kaller et alternativt, «post-bourgeois» offentlighetsbegrep i Habermas' teori.¹⁰ Hun viser hvordan den borgerlige offentligheten som anså seg som rådende, primært bestod av *menn*. Borgerklassen anså seg selv som «en universell klasse», men ifølge Fraser utelukket deres *praksiser* i stor grad

---

⁸ Fraser, Nancy. «Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy». *Social Text*, No. 25/26 (1990), Duke University Press, pp. 56–80.

⁹ Habermas, Jürgen. «The Public Sphere: An Encyclopedia Article» (overs. Lennox, Frank & Lennox, Sara), *New German Critique*, No. 3 (Autumn 1974), p. 49–55, 1964: s. 52.

¹⁰ Fraser, Nancy. «Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy». *Social Text*, No. 25/26 (1990), Duke University Press, pp. 56–80: s. 58.

kvinner.¹¹ Kvinner var imidlertid ikke uvirksomme av den grunn – tvert imot var mange kvinner skribenter og forfattere – men i en slags *skjult* offentlighet. Fraser mener kvinner befant seg i en sfære av *motoffentligheter* (*competing public spheres*). I min oppgave betegner «motoffentlighet» de kvinnene som deltok i tidens kjønndebatt. Begge kjønn oppfattet kvinnen som utenfor en rådende offentlighet, som hun nå søkte seg inn i.

I en oppgave om 1880- og 1890-årene er det også viktig å ha med seg at kvinner fremdeles på mange måter befant seg i en underordnet posisjon overfor menn. Frasers teori er opptatt av at man i et samfunn forholder seg til en rådende forståelse av verden, og at denne gjenspeiles, diskuteres og problematiseres i offentligheten. Hva skjedde da en kvinnelig motoffentlighet søkte å bli del av en rådende offentlighet som var dominert av menn? Frasers perspektiv hjelper meg i å finne den *kjønne* dynamikken i reaksjoner, mottagelse og kommunikasjon både fra menn og kvinner. Jeg mener at kjønnsdebatter er spesielt gode steder for å undersøke dette.

I det kommende kapitlet blir vi presentert for Kiellands debut som samfunnsdebattant. Den fant sted på et tidspunkt da hennes virksomhet som skribent kun hadde bestått av noen få novelleforsøk med kjønns moralske temaer.¹² Som vi vil se, var det imidlertid *polemikken* som viste seg å bli hennes sjanger.

---

¹¹ Fraser, «Rethinking the Public Sphere», 1990: s. 60.

¹² Kielland-forsker Marit Lange (2008) hevder om en av novellene at den kan tolkes både som «[...] et personlig dokument og som en uttalt politisk stillingtagen» på ekteskapet og kvinnens stilling. Se Lange, Marit Ingeborg. *Kitty Lange Kielland (1843-1914)*. Baroniet Rosendal, 2008: s. 37.

Kapittel 2 «Kvindespørgsmaalet»-debatten (1885-1886)

Deltagere (debattens stemmer): Kitty Lange Kielland og Michael Johan Færden.

Medie: *Luthersk Ugeskrift* (1877–1893). Redaktører på debattens tidspunkt var Michael Johan Færden og Johan Christian Heuch, begge var også teologer. Tidsskrift med luthersk-høykirkelig profil.

Sommeren 1884 trykker ukeskriftet artikkelen «Kvindespørgsmaalet», som skaper debatt når Kitty Lange Kielland innsender en polemikk i mars 1885.

Kommentarer og kritikk: *Morgenbladet* 26.07.1885, *Dagbladet* 26.09.1886 (anmeldelser), samt et innlegg *Luthersk Ugeskrift* av Johanna Futtrup (aka Lja Flein) i 1886. Jeg vil nevne begge avis anmeldelserne fordi jeg anser dem som relevante for debatten. Futtrups innlegg ble trykket av Færden som et forsvar for sin egen posisjon, men ettersom selve polemikken mellom Kielland og Færden er omfattende nok i seg selv, velger jeg å utelate Futtrups innlegg i akkurat denne analysen.¹³

Utgangspunktet for at Kitty Kielland startet debatt i *Luthersk Ugeskrift*, var at det høykirkelige tidsskriftet sommeren 1884 hadde trykket en omfattende artikkelserie med tittelen «Kvindespørgsmaalet».¹⁴ Forfatteren var en av tidsskriftets redaktører, Michael Johan Færden. Sammen med medredaktør Johan Christian Heuch posisjonerte de *Luthersk Ugeskrift* på en konservativ og reaksjonær side i mange av tidens samfunns- og kulturspørsmål.¹⁵ Fra begynnelsen var tidsskriftets program å forsvare den lutherske bekjennelse (å være bibeltro), og de mente seg å være «‘den enende Løsen’ gjennom tidens forvirrede røster».¹⁶ Det skulle fungere som en samlende kraft som snakket og handlet på vegne av den lutherske kristendommen. Ukeskriftets hensikt var å fungere som en kritisk motpol til moderne ideer og kulturkrefter som redaksjonen anså som truende for den lutherske troens posisjon i

---

¹³ Futtrup, Johanne (aka Lja Flein). «Kvindesagen vedrørende», *Luthersk Ugeskrift*, 1886: s. 284-288.

¹⁴ Færden, Michael Johan. «Kvindespørgsmaalet I–IV». *Luthersk Ugeskrift*, Kristiania: Th. Steens Forlagsexpedition, 1884: s. 364–370, 382–392, 408–420, 432–445.

¹⁵ Ifølge kirkehistoriker Grete Tuften Bakken begrunnet Færden selv at *Luthersk Ugeskrift* etter hvert mistet en del abonnenter til et av tidens andre store kirkelige tidsskrifter, *Luthersk Kirketidende*, fordi de fant ukeskriftet for «vidtgående» eller «tonen for skarp». Se Bakken, Grete Tuften. *Vantroens vesen – møtet mellom kirken og «den moderne kultur» i Norge 1877–1893*, Bind II, Stensiltrykk. Oslo, 1972: s. 327).

¹⁶ Bakken, *Vantroens vesen*, 1972: s. 334.

samfunnslivet. Omveltningene stod etter deres mening å i fare for å forderve *samfunnsmoralen*, som utgjorde det sosiale limet i et velfungerende samfunn.

I 1884 gjennom artikkelen «Kvindespørgsmaalet» var det tidens store spørsmål om likestilling mellom kjønnene ukeskriftet hadde gått i strupen på – *kvinneemansipasjonen*. I Færdens penn var hovedanliggendet å gi en utredning om kvinnens «natur og stilling». Likestillingsspørsmålet var på dette tidspunktet satt på offentlig dagsorden i Norge. Artikkelen preges derfor av at Færden ønsker å overbevise publikum om at likestilling mellom mann og kvinne – «Jevnbyrdighed» – allerede var definert på en tilfredsstillende måte i Bibelen. Den 28. mars 1885, noen måneder etter «Kvindespørgsmaalet» hadde stått på trykk i *Luthersk Ugeskrift*, sender Kitty Lange Kielland polemikken «Et Indlæg i Kvinde-Sagen» til redaksjonen.¹⁷ Dette ble Kiellands store debut som samfunnsdebattant. Kielland var antagelig ikke en av *Luthersk Ugeskrifts* faste lesere, siden hun introduserer polemikken slik:

Efter Opfordring af en Modstander har jeg læst Redaktionsartiklen 'Kvindespørgsmaalet' i Luthersk Ugeskrift for Juni Maaned 1884. Det vilde være mig kjært at faa disse Modbemærkninger offentlige, da jeg ved, at jeg har disse Meninger sammen med mange, mange Kvinder, og at vi ønsker dem udtalte.¹⁸

En «motstander» oppfordret henne til å lese artikkelen, uten at hun nevner hvem. At hun som kvinne sender polemikken direkte til teologene i ukeskriftet var i seg selv oppsiktsvekkende (noe jeg vil nevne senere). Hun benyttet heller ikke pseudonym, som var utbredt i samtiden, men skriver under fullt navn. At hun valgte å angripe under fullt navn på en så skarp motstanders territorie, var uvanlig og ble lagt merke til i offentligheten.

Det var offentlig kjent at ukeskriftet hadde en reaksjonær posisjon i mange saker, men Færdens polemiske gjennomgang av «kvinnens stilling» må likevel ha fremstått som truende for arbeidet med likestillingsspørsmålet. Ifølge Kielland går Færdens artikkel «[...] i sine Konsekvenser langt ud over, hvad nogen anden endnu har tænkt».¹⁹ Kvinnesynet Færden har idealisert og gitt en moralsk utlegning av i artikkelen, blir av Kielland oppfattet som et forsøk på å ta selvtiliten fra «oppvåkne» kvinner som befant seg i en sårbar posisjon, fordi

---

¹⁷ I Terjesen (1999) er datoen på innlegget oppført som «21. mars 1885», mens korrekt dato er altså 28. mars 1885.

¹⁸ Kielland, Kitty L. «Et Indlæg i Kvinde-Sagen», *Luthersk Ugeskrift*, 28. mars 1885. Kristiania: Th. Steens Forlagsexpedition: s. 209.

¹⁹ Kielland, «Et Indlæg i Kvinde-Sagen»: s. 209.

kvinner ennå var underlagt menn på mange områder.²⁰ Siden ukeskriftet ikke representerte en allmenn opinion, men var ytterliggående i mange saker, signaliserer Kiellands reaksjon at det først og fremst var Færdens uttalelser som *mann* som virket mest ødeleggende. Menn dominerte offentligheten og hadde autoritære samfunnsposisjoner, og mannlig motstand mot kvinner kunne derfor påvirke holdningene til likestillingsspørsmål.

Kiellands polemikk våren 1885 er et innlegg på sju sider, en relativt kort kommentar å regne sammenlignet med ukeskriftets artikkel som var på over 40 sider og hadde løpt over flere numre. Redaksjonen bestemmer seg for å trykke polemikken, etterfulgt av redaksjonens svar i samme nummer. Kortere redaksjonelle kommentarer ble ofte trykket sammen med ulik kritikk eller innsendte polemikker, men sjeldnere var det at ukeskriftets kommentar var på mer enn noen få linjer. I Kiellands tilfelle utløste polemikken et motsvar fra Færden. Det strakk seg over nye 40 sider i ukeskriftet, trykket over seks numre, kalt «Redegjørelse og Svar i Anledning 'Et Indlæg i Kvinde-Sagen'». Samme høst bestemmer Færden seg i tillegg for å utgi motsvaret sammen med den første «Kvindespørgsmaalet»-artikkelen han skrev, og utgir i 1885 også en redigert og utvidet bok kalt *Kvindespørgsmaalet – Gjennemseet og forøket Udgave af Redaktionsartikler fra 'Luthersk Ugeskrift' af M. J. Færden*. Boken var på 113 sider, og inndelt i seks kapitler. Det gikk noen måneder, og året ble nytt før det igjen skjedde ny aktivitet i debatten. Kielland valgte å gi Færden et tilsvarende svar i 1886, og for dette andre svaret valgte også hun debattens «nye» medie, og ga det ut i bokutgave. Boken het *Kvindespørgsmaalet – Tilsvarende til Hr. Pastor J. M. Færden af Kitty L. Kielland*. Hennes svar ble i den forstand også en forøkelse, fra sin første polemikk på 7 sider til en bok på 40 sider.

Retorisk uforenlighet – «Jevnbyrdighetens» lyse side eller skyggeside?

Ettersom mange temaer er oppe til diskusjon i denne debatten, har jeg gjort et utvalg jeg mener både representerer debatten, men som også kan gi et overblikk over hvilke temaer som fulgte kjønnsdebatten videre. Siden bakgrunnen for Kiellands polemikk var at hun først hadde lest «Kvindespørgsmaalet»-artikkelen, ønsker jeg i tråd med det å redegjøre litt for Færdens syn, før hennes polemikk etter hvert gis mer plass.

Færdens bok hadde forsterket budskapet hans om at kvinneemansipasjonen var intet mindre enn et historisk feilgrep. «Feilgrep» fordi den var resultat av liberalismens frihets- og

---

²⁰ Kielland, «Et Indlæg i Kvinde-Sagen»: s. 210.

likhetstanker, som ifølge ham og ukeskriftet hadde negative følger på all politikk, kultur- og samfunnsliv.²¹ Det var i kvinnenes frigjøringsbevegelse – *Kvindeemancipationen* – dette manifesterte seg sterkest, som den «‘mest omfattende og dybest indgribende af alle sociale Omdannelser i vor Tid [...]’».²²

Når kvinner krevde å likestilles med mannen i ekteskap og arbeid, mente Færden at kvinnen ble rykket ut av sitt *naturlige* kall – som i hans forstand ville si hennes allerede anviste plass som hustru og mor. For Færden var naturens orden tilsvarende Guds orden, og ved å endre kvinnens stilling og plikter og oppgaver, tuklet man med denne ordenen. Han mente at hele utgangspunktet for emansipasjonen var en

Opfatning af Kvindenaturen, der bortser fra dens naturlige Eiendommenlighed, og i dens Sted opkonstruerer en tænkt Kvindenatur, der ved Pleie, Opdragelse og Afretning skulde kunne bringes til i alt Væsentligt at falde sammen med Mandens.²³

Når kvinnenaturen nå skulle «bringes frem til å falle sammen med mannens», ville dette i hans øyne gjøre kvinnen til en slags mann, en «Mandinde».²⁴ Emansipasjon ble av ham fremstilt som uforenlig med kvinnelighet. Hans artikkel forsvaret derfor hva han mener ideelt sett gjør *kvinnen til kvinne* – i både det han kaller det lille samfunn (familielivet) og i det store samfunn (staten).²⁵ Han bruker historie, bibelreferanser også moderne vitenskap for å bygge opp argumentasjon med logisk appell. Mye av innholdet hans krester om å forklare hvordan moderne tankeretninger forrykket kvinnens natur- og gudegitte rolle som «Mandens Sideordnede Medhjælp».²⁶

---

²¹ Liberalisme og emansipasjonsideer destabiliserte det meste av samfunnets struktur og orden, var ukeskriftets hovedbudskap. Ukeskriftets største bekymring var hvordan dette ville forderve og ødelegge samfunnsmoralen fullstendig.

²² Færden siterer «Bergmester N. Mejdells» definisjon av emansipasjonen, se Færden, *Kvindespørgsmaalet – Gjennomseet og forøget Udgate af Redaktionsartikler fra 'Luthersk Ugeskrift' af M. J. Færden*. Kristiania: Th. Steens Forlagsexpedition, 1885: s. 66.

²³ Færden, *Kvindespørgsmaalet*, 1885: s. 66.

²⁴ Færden, *Kvindespørgsmaalet*, 1885: s. 3.

²⁵ Færden, *Kvindespørgsmaalet*, 1885: s. 67.

²⁶ Færden, *Kvindespørgsmaalet*, 1885: s. 67.

JEVNBYRDIGHETEN

Å slippe kvinner inn på mannens enemerker gjorde altså kvinnen «ukvinnelig» for Færden – det fratok henne kvinneligheten. Færden så det som sin og ukeskriftets

[...] store Opgave i vor Tid: fra Kristendommens Standpunkt at frede om dette hendes [kvindens] Kald, at bevare hende for det gennem Opdragelsen og at modarbeide alt det, derigjennem Lovgivning, Institutioner eller Vedtægter kunde rykke hende ud fra denne hendes betydningsfulde og velsignelsesrige Stilling.²⁷

Kvinnesaken i Norge fikk på denne tiden et sterkt fokus på hva som gjerne kalles «den praktiske retningen».²⁸ Den handlet om å ta hensyn til kvinner i alle samfunnslag, og bedre kvinners økonomiske og juridiske livsgrunnlag. Dette mente mange måtte skje gjennom praktiske tiltak, som å påvirke Stortinget til å endre lover eller gjennom å etablere utdanning- og arbeidsmuligheter for kvinner. Færden fremstilte det som et faresignal å kreve muligheter for utdanning og arbeid for kvinner. Grunnen var at han mente kvinnen ble dratt *inn* i «Mandens Virkessfære», og at det dro henne *ut* av hennes tidligere forbeholdte «Enemærker» som var Hus- og Familielivet:

Derom nu virkelig Emancipationens Tanke bliver gjennført, idet Kvinden i samme Udstrækning som Manden bliver dragen ind i det offentlige Liv, da bliver det ikke længere muligt at tie ihjæl dette Spørgsmaal: hvorledes skal nu de huslige Opgaver løses? Hvorledes skal den af offentlige Gjøremaal optagne Kvinde kunne røgte sine moderlige og sine husmoderlige Pligter [...]?²⁹

Det er viktig å poengtere at Færden ikke var imot ideen om «Jevnbyrdighed» mellom kjønnene i seg selv. Det var den *moderne* oppfatningen av «Jevnbyrdighet» han gikk imot. At kvinner nå skulle gjøre menns arbeid og ta utdanning på lik linje med dem, ble å «krænke» det han kaller en «naturlig Forskjel» mellom mann og kvinne. Det ville utslette «[...] den naturlige Kvindelighed».³⁰ Kielland ser nok debatten fra et mer konkret ståsted, når hun spør hva «[...] om nu denne jevnbyrdige vilde have noget at sige i dette samfund af jevnbyrdige?».³¹ Hun impliserer at Færden er mest opptatt av å definere kvinnen *for* henne,

²⁷ Færden, *Kvindespørgsmaalet*, 1885: s. 84.

²⁸ At emansipasjonen fikk slike tydeligere «retninger», kan knyttes til stiftelsen av det første kvinnelige politiske foreningen i Norge i 1884, Norsk kvinnesaksforening. Dette gjorde at konkrete «kvinnespørsmål» ble diskutert og ble tydeliggjort i offentligheten. Tendensen fant sted både i USA, Europa og Norden, og både Kielland og Færden var oppdaterte på hva slags retninger kvinnesaken tok i de ulike land.

²⁹ Færden, *Kvindespørgsmaalet – Gjennomseet og forøget Udgave*, 1885: s. 68.

³⁰ Færden, *Kvindespørgsmaalet – Gjennomseet og forøget Udgave*, 1885 s. 66.

³¹ Kielland, Kitty L. *Kvindespørgsmaalet – Tilsvar til Hr. Pastor J. M. Færden af Kitty L. Kielland*. Christiania: Thronsen & Co. Bogtrykkeri, 1886: s. 8.

men unnlater å forholde seg til kvinners perspektiv. Hun spør «[...] om manden virkelig har følelsen af, at han selv af forholde og omstændigheder vilde kunne omskapes til et helt andet væsen, siden han er saa skrækkelig redd for vor part?»³² Her oppfatter jeg at Kielland impliserer at Færden frykter for hva som vil skje med hans *mandighet* når kvinner oppnår mer frihet. Det er imidlertid ikke et spørsmål Færden svarer på.

MANNLIGE VÅPEN OG KVINNELIGE DUKKER – MORSFØLELSE VERSUS GAMLE KONGER

Færden forklarer at det finnes en mannlig og kvinnelig «Grundform».³³ Kjønnenes to «grunnformer» utvikles ulikt i mann og kvinne. Uforstyrret vil denne utviklingen ifølge ham føre til en «[...] fri og fuld Utfoldelse af hvert Kiøns Eiendommelighed til innbyrdes Vexelvirkning og til gjensidig Udfyldning».³⁴ Han ønsker altså å fremstille kjønnsforskjellene som noe *selvsagt* og *naturlig*. Kjønnene ville i sin «frie og fulle utfoldelse» utfylle hverandre i en naturlig dynamikk. Han appellerer til en felles plattform som de fleste delte – uansett kjønn eller stand – nemlig *barndommen*, som for å appellere til et felles topos om kjønnenes *medfødte* ulikhet. Ankepunktet mot å endre på kjønnsrollene finner han i «kvinnens anlegg» – det er kvinnen som føder barn, ikke mannen. Han illustrerer *det naturlige* ved kjønnenes anlegg ved å vise til barndommen og små barns lek:

Dette Anlæg [moderkallet] slumrer i hende [piken] lige fra den Stund, hun som barn griber efter Dukken for at bære den paa sine Arme som en moder sit Barn, mens Gutten allerede i Sløikjolen – lig den som Pige forklædte Achilleus i Lychomedes' s Hus – griber efter de mandige Vaaben.³⁵

I dette utsagnet mener Færden å vise hvordan gutter allerede i «Sløikjolen» [småbarnsklærne] har en «naturlig» draging mot det som er «naturlig mandig», blant annet «våpen», mens jenter har naturlig draging mot det som er «naturlig kvinnelig», som «dukken» eksemplifiserer. At guttebarn og jentebarn trekkes mot å leke med enten dukker eller våpen, bruker han for å understreke en naturlighet ved det tradisjonelle mann/kvinne-forholdet. Å

---

³² Kielland, *Kvindespørgsmaalet – Tilsvaret til Hr. Pastor J. M. Færden*, 1886: s. 9.

³³ Tidens naturalistiske ideer og fokus på «vitenskapelige fremskritt» gjorde det vanlig å bruke en vitenskapelig preget argumentasjonsteknikk i mange av kjønnsdebattene.

³⁴ Færden, *Kvindespørgsmaalet – Gjennomseet og forøget Udgave*, 1885 s. 66.

³⁵ I den greske myten levde Akilles en tid utkledd som kvinne, men ble avslørt som mann da han viste interesse for nettopp «mandige» våpen. Se Færden, *Kvindespørgsmaalet – Gjennomseet og forøget Udgave*, 1885: s. 37.

skulle «frigjøre» kvinnen fra dette naturlige kallet i henne om å føde barn, og fra den kvinnenaturen som skal fungere i «vekselvirkning og utfylling» med mannens, fremstiller Færden som et paradoks. Ifølge ham er kvinnens «moderligt-kvindelige Kald» selve hennes «Pund» [nådegave] og «Talent».³⁶

Kielland problematiserer at Færden knytter «moderkallet» så tett opptil ordene «'Kvindenatur', 'Anlæg', 'Talent' og 'Pund'».³⁷ Hun mener argumentasjonen er mer i tråd med «gamle konger» enn med moderne tid, fordi den avfeier at kvinner kan ha andre talenter og anlegg som står sterkere i henne – uten at det skal frata dem deres kvinnelighet. Kielland mener en «gammel konge» ville sagt til en datter som ikke ønsket barn at «[...] naturen havde faret vild, da den gjorde hende til kvinde».³⁸ Gamle konger (og deres eventuelle våpen) tilhørte imidlertid i en forgangen tid. Kielland argumenterer Færdens symbiotiske kobling mellom kvinnen og morsrollen som tilhørende en svunnen tid av «gamle konger». Slik får hun posisjonert seg som den *moderne* av dem, som følger utviklingen i retning *fremskrittet*. Uenigheten viser også at de legger to ulike betydninger i ordet «Anlæg». Færden forbinder ordet med morsrollen, mens Kielland mener kvinner har ulike «anlegg» som utfolder seg på mange andre måter enn kun gjennom barnefødsler. Om Færdens syn er riktig, bemerket hun satirisk, burde han i det minste minnet kvinnelige lesere om at andre anlegg enn moderkallet må anses som «[...] rentebærende laan, der hun havde at lade staa og testamentere til sin søn eller dattersøn».³⁹

KRISTENDOM SOM ARGUMENT FOR OG IMOT LIKESTILLING

For Færden er det om likestillingsspørsmålet «aldeles ingen strid», for innenfor den kristne verden er spørsmålet forlengst besvart av Evangeliet på «[...] det første blad i den bibelske skapelseshistorie [som lærer] at kvinden er tagen af mandens side for at staa ved hans side som hans sideordnede medhjælp».⁴⁰ Han sikter til de naturlige oppgavene og pliktene kvinnen har som hustru og mor. Kielland peker på at denne måten å argumentere på undergraver

---

³⁶ Færden, *Kvindespørgsmaalet – Gjennomseet og forøget Udgave*, 1885 s. 106.

³⁷ Kielland, *Kvindespørgsmaalet – Tilsvaret til Hr. Pastor J. M. Færden*, 1886: s. 10.

³⁸ Kielland, *Kvindespørgsmaalet – Tilsvaret til Hr. Pastor J. M. Færden*, 1886: s. 10.

³⁹ Kielland, *Kvindespørgsmaalet – Tilsvaret til Hr. Pastor J. M. Færden*, 1886: s. 10.

⁴⁰ Færden, *Kvindespørgsmaalet – Gjennomseet og forøget Udgave*, 1885 s. 1.

emansipasjonen. Et av de store frihetskravene gikk ut på at kvinnen først måtte regnes som et selvstendig vesen, for å overhodet kunne anses som jevnbyrdig, likestilt, med mannen. Kielland spør retorisk om «Hvorledes kvinden før den tid kan blive mandens sideordnede medhjælp, det er mig temmelig uklart. Den medhjælp som ikke har nogen bestemmelsesret, kan da ikke kaldes sideordnet».⁴¹

Kielland, som selv var kristen, konfronterer teologen Færden med kristendommens egne bud om likhet. Hun forsøker å snu den bibelforankringen han henter sine logiske resonnemner fra, mot ham i stedet. Henvendt både til Færden og leserne, spør hun om det ikke er i selve «Kristi lighedsbud» man finner at «[...] i det kristne samfund skal alle være lige gode, uanseet den borgerlige stilling, idet den løfter menneskeværdet op over race, kjøns og kastespørgsmaal?»⁴² Man forholdt seg i stor grad til apostelen Paulus' ord i datidens kristne lære, og i Paulus' forordninger finner man at kvinner for eksempel skal «tie i forsamlinger» og at en «kvinne skal underordne seg i alt».⁴³ Færden lener seg derfor i stor grad på Paulus' forordninger. Kielland går dette i møte gjennom å poengtere at Paulus forholdt seg til *sin egen* samtid og omgivelser. Hun spør om:

Mon det skulde ikke være saa, at Paulus har dømt fra de ham omgivende kvinder, har skrevet til dem de forordninger, som kunde gjælde hans tid uden dermed at ville sætte en norm for den sociale ordning 1800 aar efter?⁴⁴

Ved å stille spørsmålet antyder hun en gammelmodighet ved Færdens kristendom, og forsterker sin egen posisjon som kristen forsvarer av kvinners frigjøring. Burde ikke kristendommen også tilpasse seg de moderne forhold, fremfor å følge 1800 år gamle idealer? Ved å stille slike spørsmål, fremstiller hun kvinneemansipasjonen som en frigjøring fra en gammel, svunnen tid – en tid hun mener Færden ønsker fastholde ved.

---

⁴¹ Kielland, Kitty L. *Kvindespørgsmaalet – Tilsvar til Hr. Pastor J. M. Færden af Kitty L. Kielland*. Christiania: Thronsen & Co. Bogtrykkeri, 1886: s. 6.

⁴² Kielland, *Kvindespørgsmaalet – Tilsvar til Hr. Pastor J. M. Færden*, 1886: s. 27.

⁴³ At kvinner skal «underordne seg i alt», finner man i Paulus' første brev til Timoteus (1 Timoteus 2:11–12. URL for enkel tilgang: <https://www.bibel.no/Nettbibelen.aspx?query=YeyU5tqiYSGAvbuvEiF3Vh5kWA+Nv11LynFIBun9VS9TBv1mJPqZHYLQsjEzddyG>). Paulus' forordning om at kvinner skal tie i forsamlinger finner man i Paulus' første brev til Korinterne. (1 Korinterbrev, 14:33–34. URL for enkel tilgang: <https://www.bibel.no/Nettbibelen.aspx?query=yYAOW1g5DEgYQbwhVIg0iiYgeRujfwOg8pMKADFgmajM01evd/iuCBGgx2EEcwSS>).

⁴⁴ Kielland, *Kvindespørgsmaalet – Tilsvar til Hr. Pastor J. M. Færden*, 1886: s. 28.

HONNINGGJEMMER: LØSNING FOR UGIFTE KVINNER ELLER «EN SPRUKKEN FERNISS»?

Kielland reagerer også på Færdens «livsplan» for samfunnets ugifte kvinner. Kielland var selv ugift og hadde ikke barn, mens Færden var gift og hadde tre barn (hun var henholdsvis 43 og han 49 år på debattens tidspunkt). Færden skaper en metafor på den ugifte kvinnen, gjennom en passasje han har funnet i «den smukke Boken» om botanikk, *Naturens Forjettæelser* av forfatteren Macmillan. Færden beskriver den utførlig:

‘Den Del af en Blomst, som kaldes «Honninggjemmet», er i mange Tilfælde en forvandlet Støvdrager [pollenbærer], [der] ikke længere tjener sit oprindelige Øiemed; at medvirke til Forplantelsen, [Dog] udskiller dette Honninggjemme [en] sød Vædske, der tiltrekker Bier og andre Insekter [...] Derved bidrager Honninggjemmet til en mer fuldkommen Befrugtning af Planten og udfører sin Rolle i Blomstens Husholdning paa en mer beundringsværdig Maade, end om det havde bevaret sin oprindelige Form og Funktion’.⁴⁵

Den ugifte kvinnen er å ligne med en forvandlet pollenbærer som ikke lenger tjener sin opprinnelige hensikt, ifølge Færden. «Honninggjemmet» som ikke bidrar til forplantningen [kvinnen som ikke får barn] kan likevel bidra på en god måte i fellesskapet [familien] – endog på en enda mer «beundringsværdig Maade». Honninggjemmets «egentlige form og Funktion» er å bære frukter, som blir bildet på hvordan Færden mener at kvinnens «egentlige natur» er å bære frem og føde barn. Hva den «beundringsverdige måten» en ugift kvinne kan bidra til husholdningen går ut på, forklarer han slik:

Hvilket Honninggjemme har ikke mangen ugift Tantes Kjærlighed været for en stor Skare af Broder- og Søsterbørn, blandt hvilke hun er gaaet om som Trøsterinden i Sorgen, som Raadgiverinden i alle vanskelige Tilfælde, som Fredsstifterinden i al Uenighed, som Hjælperinden i al Ulykke, som alles Veninde og Fortrolige!⁴⁶

Færden søker å gi en vakker beskrivelse på forplantningens gang, for å omvandle den til en ugift kvinne. Dette er kanskje et av få steder han også benytter seg mer av pathos- enn logosappell. Kanskje var hensikten her å appellere mer til kvinnelige lesere enn til mannlige. Han mener at «honninggjemmene» – ugifte tanter – kan tjene en viktig hensikt gjennom å avlaste mødre i slekten. Hennes funksjoner spenner fra å være både «Trøsterinde, Raadgiverinde, Fredsstifterinde og Hjælperinde» for familien. Kielland på sin side mener at Færden smører et «gammelt Fernis» utover det som i virkeligheten utgjør så mange bitre

⁴⁵ Færden, *Kvindespørgsmaalet – Gjennomseet og forøget Udgave*, 1885: s. 64

⁴⁶ Færden, *Kvindespørgsmaalet – Gjennomseet og forøget Udgave*, 1885 s. 64.

situasjoner, lengsler og «drepte evner» hos så mange kvinner. Der Færden tyr til botaniske metaforer, tyr Kielland til metaforer fra malerkunsten når hun svarer ham:

Bagom denne Fernis skjuler sig et saaret, forkrøplet Sind hos en gammel Tante, som siger til os yngre; «Ja I har det godt, som kan faa uddanne Eders Evner og leve et selvstændigt Liv». Man svarer da: «Ja men huff, hvad Du er til for Hygge og Glæde». «Det kunde jeg været alligevel og meget bedre».⁴⁷

Den siste replikken mener Kielland å gi til generasjonen av kvinner før seg, som på det tidspunktet er eldre kvinner. De kvinnene som Færden kaller «Honninggjemmer» og Kielland kaller «gamle Tanter», er i dette tilfellet i hovedsak generasjonen som emansipasjonens tidlige foregangsfigurer tilhørte – som Camilla Collett og Aasta Hansteen. Selv om Collett hadde satt kvinnesak på dagsorden allerede tidlig på 1800-tallet, gjør Kiellands replikk det tydelig hvor tregt emansipasjonsprosessen kunne arte seg *i praksis*, i folks liv. Side om side med emansiperte kvinner som Kielland selv, levde også kvinnene i generasjonen før henne – der ugift stand sannsynligvis innebar et liv nærliggende Færdens beskrivelse av *honninggjemmer*.

For Kielland understreker eksemplet med honninggjemmer skillet mellom den gamle og den nye tiden helt tydelig. Kielland fortsetter sin maleriske kritikk: «For mig er denne Fernis for længe siden sprukket, jeg tror egentlig for alle, som vil lade sit Hjerte til at se, men det er bekvemmeligt at se med et halvt Øie».⁴⁸ Fernissen av den gamle tiden har i hennes øyne alt sprukket, og bak sprekken avdekkes nå den nye tiden og samfunnet. Hva som avslører seg der kan man velge å se helhjertet, eller man kan velge å se bare med et halvt øye.

Kommentaren hennes er interessant fordi hun stadig gjentar at Færden er lite villig til å se eller ta hensyn til å se kvinnesaken fra *kvinnens* side. Et sted forsøker hun også å snu om på situasjonen, og halvt henvendt til leseren, halvt til Færden inviterer hun til en refleksjon: «Jeg tænker forfatteren og jeg vilde have samme tanker, samme følelser i en lignende situation, mer forskjel er der ikke paa os som kjøen i saa henseende».⁴⁹ Færden som er mer upersonlig og teoretisk i stilen, svarer aldri Kielland på slike konkrete og mer personlig henvendte utspill.

---

⁴⁷ Kielland, «Et Indlæg i Kvinde-Sagen»: s. 215.

⁴⁸ Kielland, «Et Indlæg i Kvinde-Sagen»: s. 215.

⁴⁹ Kielland, *Kvindespørgsmaalet – Tilsvar til Hr. Pastor J. M. Færden*, 1886: s. 37.

KAMPEN OM Å DEFINERE KVINNELIGHET

Det var ikke bare Færdens forslag til livsvei for ugifte kvinner som fikk Kielland til å engasjere seg sterkt i denne debatten. Det var også andre viktige grunner til at hun svarte ham enda en gang med utgivelsen av boken *Kvindespørgsmaalet – Tilsvar til Hr. Pastor J. M. Færden*. Hun hadde først tenkt at «alt var sagt» i hennes 7-siders «Indlæg i Kvinde-Sagen» eller i andre debatter. Færdens «Kvindespørgsmaal» inneholdt imidlertid noe som i hennes øyne var «farligt» – hun mente at Færdens «[...] hovedbestræbelse er at svække kvindens sociale selvfølelse og selvtillid, og den er svag nok fra før».⁵⁰ I sin bok henviste Færden til tallrike sitater fra leger, forfattere og vitenskapsmenn som han brukte for å støtte oppunder sine argumenter. Hva Kielland har ment med at Færden svekker «kvindens selvfølelse», blir kanskje tydeligst gjennom hans utredninger og definisjoner på hva «kvinnelighet» er – fordi han også vil definere hva kvinnelighet *ikke* er.

Kielland mente å se at Færden hadde et overordnet mål om å «svekke kvinners selvtillit». At hun sier at kvinners selvtillit er «svak nok fra før», og hentyder til at hun vet at Færden – som teologisk autoritet (han virket også som sogneprest) og redaktør i et offentlig tidsskrift – hadde en påvirkningskraft på sitt kvinnelige publikum i kraft av sin posisjon. Hun utdyper dette tydeligst i boken, der hun legger vekt på hvor «farligt» hun mener det er at «[...] der altid indpodes kvinden den tro, at alle andre ved bedre, hvad der passer sig for hende, eller tjener til hendes bedste, end hun selv, at hun dræber sin natur i sig ved at dømme for sig selv, at hendes svaghed er hendes styrke».⁵¹ Hun kritiserer Færden for å bruke sin posisjon og autoritet for å fremstille kvinner som svake og ute av stand til å definere seg selv. Dette kan også være en av grunnene til at Kielland velger å skrive nettopp gjennom et erfaringsbasert perspektiv. Hun gir Færden og leserne en skildring av en kvinnes erfaring av sin egen oppvåkning:

Af personlig Erfaring ved jeg, at jo selvstændigere man blir, jo kvindeliger bliver man. Kvindeligheden i os er noget, som blot Lasten kan dræbe, hverken Udvikling eller Frihed. Som Smaapiger, naar man føler sig mer bundet end Broderen, saa ønsker man sig at være Gut for at have hans Friheder, men naar man blir voxen, forstaar man Uligheden, og man lærer at holde af sin egen Eiendommelighed som en Guds Gave og ønsker intet mindre end at være Mand.⁵²

⁵⁰ Kielland, *Kvindespørgsmaalet – Tilsvar til Hr. Pastor J. M. Færden*, 1886: s. 3.

⁵¹ Kielland, *Kvindespørgsmaalet – Tilsvar til Hr. Pastor J. M. Færden*, 1886: s. 37.

⁵² Kielland, «Et Indlæg i Kvinde-Sagen»: s. 213–214.

Kiellands skildring kan være en måte å forklare for leserne hvorfor hun mener emansipasjonen er nødvendig for tidens kvinner. Eksemplet viser at det var viktig for henne å poengtere at kvinneligheten nå var *i endring*. Også Kielland velger å ty til det felles toposet om barndommen. Der ville leserne – kanskje spesielt kvinner – hatt egne erfaringer de relaterte seg til. Eksemplet illustrerer at allerede som barn opplever jenter at «Broderen» (guttene) blir behandlet på en annen måte enn dem. Kielland vil vise at «Smaapiger» ikke er passive, men at de er tenkende og erfarende vesener. Hun vil vise at jenter tidlig blir bevisste på at gutter blir behandlet *bedre* enn dem, ettersom «Smaapigen» i skildringen gjerne skulle ønske hun var gutt. Likevel oppdager kvinnen som voksen – i en moderne tid som tillater henne det – at hennes kvinnelige «Eiendommelighed» har en *verdi* for henne selv. Denne verdien må imidlertid oppdages gjennom at kvinnen blir *seg selv bevisst*. Kielland mener at om kvinner selv anerkjenner kvinneligheten i seg som en «Guds Gave», vil det indre ønsket fra barndommen om å være mann opphøre.

Kielland er imidlertid noe vagere enn Færden på å gi helt konkrete definisjoner på hva *kvinnelighet* er. Hun fremstiller det i et større og mer abstrakt perspektiv. Kvinneligheten er noe som først og fremst må oppdages, og dette kan kun skje gjennom en kvinnes individuelle oppvåkning. Oppvåkningen kan kun finne sted i en kvinnes erfarte virkelighet. Eksemplet over satte fingeren på at de restriksjonene jenter opplevde, var restriksjoner gutter *ikke* opplevde. Restriksjonene i barndommen formet dermed unge jenters oppfatning av seg selv som at de var mindreverdige gutter. Kiellands kvinnelighet settes slik i direkte forbindelse med *kvinnens selvstendighet*. Færdens definisjoner av kvinnelighet baserer seg derimot på et allerede etablert tankegods, der han bruker bibelpassasjer og appeller til allerede eksisterende oppfatninger om hva kvinnelighet er. Problemet for Kielland er at Færdens kvinnelighet etter hennes mening utgjør en undertrykket og begrensende kvinnelighet. Der Færden brukte barndommen som bevis for å forklare kjønnes naturlige forskjeller, bruker Kielland den for å argumentere for at forskjellene ligger i ulik oppdragelse.

Jeg oppfatter derfor at hennes definisjon av «Kvindeligheid» på det tidspunktet ennå ikke kan defineres mer konkret enn som en *oppvåkning* – den hadde tross alt ennå ikke rukket å vise seg i sin fylde. Emansipasjonsprosessen var for henne altfor ny til at en reell oppvåkning hadde funnet sted i særlig mange kvinner. Hun la vekt på at hele samfunnet derfor

måtte gi kvinner tid og tillit, for å se «[...] hvad vi [kvinner] vil gjøre ud av os».⁵³ Dette var argumenter Færden ikke gikk i møte. Den kvinneligheten Kielland erfarer at hun våkner opp til, er rett og slett en kvinnelighet Færden ikke ønsker å anerkjenne.

ANTI-KVINNELIGHET SOM SKYTS MOT EMANSIPASJONSKVINNER

I siste del av hans bok mener jeg å se en utvikling i Færdens kampretorikk. Han bruker flere metaforer på kvinnelighet for å markere motstand mot frie, arbeidende kvinner med økende grad av rettigheter. Eller kanskje det snarere er metaforer på *anti-kvinnelighet* som gir argumentasjonen en skarpere tone. «Det er ingen Svaneham, som Emancipationen har at byde de nye Valkyrier», sier han.⁵⁴ Emansipasjonskvinnene blir her kalt «valkyrier» som et motstykke til ikke-emansiperte kvinne som ikles «svaneham» av Færden. Det er et kontrastfylt syn på kvinnelighet som kommuniseres her. Valkyriene, krigerkvinnene i nordisk mytologi, var ikke ment som noen positiv sammenligning fra Færdens side. Krigerske kvinner blir kontrastert opp mot en mer ideell kvinnelighet, gjennom allegorien «svaneham».⁵⁵

Hva man kan lese ut av utsagnet er at en kvinne som kjemper for frihet, er krigersk – en valkyrie, altså en forvridd versjon av kvinne (etter Færdens mening). Svanehammen – sin kvinnelighet og dermed verdighet – beholder en kvinne såfremt hun ikke går ut av sine bestemte enemerker. Jeg mener å se en tydeligere og mer direkte appellform enn tidligere. Slik jeg leser disse uttalelsene, virker Færden å henvende seg mer direkte til den *kvinnelige* delen av publikum her, enn tidligere. Ved å kontrastere en kvinne med en «u-kvinne», spiller han gradvis mer på mottagernes følelser. Når han fremstiller emansipasjonskvinner som *krigerske*, appellerer han til leserens egne oppfatninger om kvinnelighet. Kvinnelige lesere blir dermed konfrontert med sin egen kvinnelighet. At frihetskamp sidestilles med krig på en så tydelig måte, mener jeg er et kraftig virkemiddel brukt av Færden overfor både motdebattanten Kielland, men også sine kvinnelige lesere.

---

⁵³ Kielland, «Et Indlæg i Kvinde-Sagen»: s. 214.

⁵⁴ Færden, *Kvindespørgsmaalet – Gjennomseet og forøget Udgave*, 1885: s. 110.

⁵⁵ Kyskhed og bluferdighed var også egenskaper Færden mente var spesielt kvinnelige, og som står i forbindelse med svanens symbolikk om renhet og skjønnhet.

EN SKARPERE RETORIKK – PERSONLIG ANGREP

Gjennom motsetningene «krigerkvinne» og «kvinne i svaneham» kontrasterer Færden kvinners frihetstrang opp mot kvinnelig skjønnhet og et tiltalende ytre. Det er tydelig at et rådende syn i samtiden var at kvinners utseende og kroppslige trekk ble forbundet med hennes evner og personlighet. Færden lener seg på legen E. H. Clarke⁵⁶ som hevder at «den emanciperede Opdragelsesmaade enten ‘fremkalder Sygdomme hos Kvinden af den farligste Art, eller gjør hende til et Slags Hermafrodit med et haardt og mandfolkeagtigt Udseende med Tillæg af en tynd Skæg væxt og med en dertil svarende Sindsbeskaffenhed’».⁵⁷

At emansipasjonen i seg selv kunne gjøre kvinner mindre attraktive, er en form for skremselsargument som Færden kan ha tenkt ville ha effekt på en del kvinner. Rett etter beskrivelsen av kvinner og u-kvinner, anklager han Kielland for å rette sterke anklager mot ham og ukeskriftet:

Fordi vi har fraraadet vore Kvinder til at søge sin Fremtidslykke ad Emancipationens Vei og tilholdt dem at holde sig paa de Veie, som Guds Ord og kristelige Seder har anvist dem, rettes der i ‘Indlægget’ [Kiellands polemikk] sterke Anklager mod os for ‘ukjærlighed’, for at ‘holde alt Pinligt og Ondt’ over dem, og den Del af vores Artikler, som nærmest handlede om hendes Samfundsstilling, nævnes som ‘Indbegrebet af Ukjærlighed mod sin Næste’.⁵⁸

Han møter beskyldningene til Kielland ved å si at *Luthersk Ugeskrift* snarere er de som blir anklaget av henne, men at de velger å se det som at de står i takknemlighetsgjeld til «Forfatterinden». Dette «[fordi] hun har givet os Anledning til udførligere at begrunde vore Udtalelser [som gjør at ukeskriftet] – kun kan optage med en vis Tilfredsstillelse det Bevis paa Kvindens forherskende [dominerende] subjektive Retning, som Forf. [Kielland] her har givet».⁵⁹ Færden bygger opp en argumentasjon der han indikerer at Kielland selv blir beviset på at emansipasjonen ødelegger kvinnenaturen. Leseren vil lett oppfatte parallellene han drar mellom Kielland som emansipasjonskvinne og den krigerske «valkyrien». For å frata motdebattanten Kielland mer myndighet, henviser han til en «Lecky», som «vistnok [er] vor Tids største Autoritet paa dette [emansipasjonens] Omraade». Lecky hadde uttalt at

---

⁵⁶ Det er høyst sannsynlig den amerikanske legen Edward Hammond Clarke (1820–1877) Færden sikter til her. Clarke hadde skrevet boken *Sex in Education – a fair chance for girls* (1884) som argumenterte for at utdanning skadet jenters reproduktive organer – et medisinsk perspektiv han ikke var alene om å ha i samtiden.

⁵⁷ Færden, *Kvindespørgsmaalet – Gjennomseet og forøget Udgave*, 1885 s. 110–111.

⁵⁸ Færden, *Kvindespørgsmaalet – Gjennomseet og forøget Udgave*, 1885 s. 112.

⁵⁹ Færden, *Kvindespørgsmaalet – Gjennomseet og forøget Udgave*, 1885 s. 112.

Eiendommeligt for Kvinderne [er at] de er tilbøielige til at 'miskjende dem, som er af anden Mening; de lader sig sjelden lede af Upartiskhed og Betænksomhed; deres Tænken er egentlig et Slags Følelse; og – endskjønt ædelmodige i Handling – er de det sjelden i sine Domme [...] De har mindre en Manden Evnen til – at erkjænde det Gode, som kan findes ogsaa i Modstanderens System, at skjelne mellem Sag og Person. Mændene har mere Anlæg for Retfærdighed, Kvinderne for Naade'.⁶⁰

Kielland svarer på beskyldningene. Hun er usikker på om Færden mener at det er «forfatterens [Færdens] eller min person, jeg ikke kan skjelne fra sagen». Fra hennes har det ikke vært noen «personlig uvilje» mot ham. Hun oppfatter dermed personangrepet fra Færden.

Paa mig personlig passer ikke forfatterens efter min mening ukjærlige ord, da jeg *har* faaet mig et hjem, og en selvstendig stilling endogsaa inden en kunstretning, og dette sidste er jo egentlig tilladt os i 'Kvindespørgsmaalet'.⁶¹

På dette tidspunktet i debatten oppfatter Kielland at Færdens ordbruk som «ukjærlig».⁶²

Færden gjorde altså sin polemikk skarpere mot bokens slutt. Polemikksjangeren oppfordret i den forstand kanskje mer til kamp, enn til forsoning. *Uforenlighet* blir i alle fall kjennetegnet for denne debatten.

Offentlig kjønnsdebatt i polariseringens navn

Polemikksjangeren kan ha vært ett moment som forsterket inntrykket av at kjønnene lå i «kamp» med hverandre. Sjangeren kan også ha lagt føringer på hvorfor menn som Færden oppfattet emansipasjonskvinner som «krigerske», noe jeg straks vil utdype. Et annet moment er betydningen av debattantenes eget kjønn i debatten og offentligheten. Jeg synes det er viktig å ta med i denne delen av analysen, fordi jeg mener det forteller noe om hvordan kjønnsbalansen påvirket hvordan kvinner stemme ble mottatt i offentligheten (hovedsakelig av menn).

Følger man Frasers offentlighetsteori, var datidens rådende offentlighet preget av en mannlig diskurs som ble oppfattet som *universell*. Dette mener jeg ikke er uten betydning for

---

⁶⁰ Færden, *Kvindespørgsmaalet – Gjennomseet og forøget Udgave*, 1885 s. 112.

⁶¹ Kielland, *Kvindespørgsmaalet – Tilsvar til Hr: Pastor J. M. Færden*, 1886: s. 40. Kunst er en retning Færden mener tilhører «det skjønne», og som derfor står i forbindelse med kvinnens sans for håndarbeid og dekorasjoner i hjemmet. Dermed er maleryrket mer forsonlig for kvinner enn andre yrker. Kielland kritiserer imidlertid at han trekker slike paralleller, og mener et slikt argument viser at han ikke forstår seg på kunstneryrket. Hun mener han stiller seg mindre kritisk overfor kvinner i maleryrket enn i andre yrker, fordi han selv må ha observert at en del kvinnelige malere har greid å kombinere yrkesliv med familieliv, se Kielland i *Tilsvar*, 1886: s. 20.

⁶² At hun opplevde Færdens stil som «ukjærlig», kan bekreftes i et brev fra broren Alexander [Kielland] sommeren 1885, der han sier til søsteren: «Du skrev engang, at F. [Færden] – tror jeg – hadde givet dig et Tilsvar, som var *raat*». I Kielland, Alexander Lange. *Breve fra Alexander Kielland – udgivne af hans Søner*. Andet Bind. Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, 1907: s. 11.

hvordan publikum har bedømt debatten, og debattantene – og hvordan de har bedømt seg selv og hverandre. Færden som redaktør i tidsskriftet, hadde i kraft av å være redaktør og teolog, allerede en autorativ rolle i debatten. Som mann viser han også at han anser sitt syn som universelt, ved å anse jobben med å definere kvinnen som sin – uten å gå i dialog med kvinner selv. Redaktør og teolog var i hovedsak mannlige yrker på dette tidspunktet. Dette gjorde at mediene også ble farget av en mannlig dominans og dermed tenkemåte. De felles oppfatningene både Færden og Kielland forholdt seg til (om enn på ulike måter), forutsatte at kvinner ennå hadde en underordnet posisjon overfor menn. Som *emansipasjonskvinne* var Kiellands engasjement i Færdens øyne noe negativt. Kielland på sin side kritiserer Færden for å ikke ta hensyn til kvinners perspektiv.

Motstandere som Færden valgte å fremstille kvinner som aktivt frontet kvinnesak som *ukvinnelige*, og satte dermed deres engasjement i sammenheng med *aggressivitet*. I denne debatten blir dette tydeligst i eksemplet der Færden sammenligner dem med *valkyrier*. Kielland oppfattet denne sammenligningen og kalte Færden «ukjærlig». Hvordan tenkte andre stemmer om debatten? Jeg vil nå gå innom debattens mottagelse i offentligheten. To anmeldelser i dagspressen vil vise hvordan medier kunne posisjonere seg i forlengelsen av debatten, og kaste lys over hvordan offentligheten stilte seg til kvinnespørsmålet.

MORGENBLADET OG DAGBLADET– DEBATTENS POSISJONER SPEILET I

DAGSPRESSEN

Først ut var *Morgenbladets* anmeldelse den 26. juli 1885. Det blir raskt klart at det er en anmeldelse av Færdens bokutgivelse (på dette tidspunktet hadde ikke Kielland ennå utgitt sin bok «Tilsvar»). Anmelderens «vi» legger ikke skjul på en beundring for Færdens utgivelse. At bokutgivelsen er forårsaket av Kiellands «Indlæg» og er en del av en debatt er noe *Morgenbladets* anmelder ikke engang nevner.⁶³ På vegne av avisen uttrykker anmelderen i det hele tatt «liden Smag for et Kvindespørgsmaal, der fremsættes med en Fordring, vi kunde fristes til at kalde Mandhaftig».⁶⁴ Anmelderen ønsker tydelig å vise sin sympati med Færdens

---

⁶³ Færdens bok inneholder et eget kapittel med motsvaret til Kielland (kapittel VI).

⁶⁴ Anmeldelse i *Morgenbladet*, 26.07.1885 under rubrikken «Literatur».

syn på kvinnelighet og på emansipasjonen.⁶⁵ Et annet perspektiv på debatten finner man i *Dagbladets* anmeldelse året etter, 26. september 1886. På dette tidspunktet hadde begge bøker blitt utgitt. Her er anmelderen opptatt av debatten fremfor enkeltutgivelser, og i stor grad av Kielland. Anmeldersignaturen «R. B» spør seg om man bare 30 år tidligere

«[...] her i vort skikkelige Norge kunde drømt om, at en Kvinde skulde vove at inlade sig paa en Polemik mod en Præst, at Præsten skulde blive nødt til at optage det alvorlig, og at Publikum skulde se paa det med stor Ro og ikke føle sig en smule forarget over en saadan Dristighet».⁶⁶

Selv om kvinners deltagelse i offentligheten ikke var uvanlig på dette tidspunktet, ønsker anmelderen likevel å vektlegge Kiellands «Dristighet». Færdens fremstillinger av kvinner ironiseres, og eksemplet med «honninggjemmer» trekkes spesielt frem. Anmelderen mener Kielland «eftertænksomt» kommenterer honninggjemmenes skjebne som «‘noksaa sorgfulde Glæder, ’».⁶⁷ *Dagbladet* fremstiller henne i stor grad som den vinnende part i debatten. Gjennom å fremstille henne slik, får avisen indirekte kommunisert sitt egen posisjon overfor *Luthersk Ugeskrift*.⁶⁸ At *Morgenbladet* tar parti med Færdens og *Dagbladet* med Kielland i kjønsspørsmålet, viser at avisenes politiske sympatier har hatt innvirkning på hvorvidt de støttet eller motarbeidet emansipasjonen.⁶⁹ Mediene måtte ta stilling til hva slags form for offentlighet de støttet – den gamle eller den nye. Dette ble enda tydeligere da kvinner fikk sitt første offentlige tidsskrift – i hvilket neste debatt fant sted.

---

⁶⁵ At anmelderen uttrykker subjektive meninger var i den forstand ikke uvanlig. Avisene og tidsskriftene posisjonerte seg gjerne politisk og ideologisk (på denne tiden sympatiserte mediene ofte tydelig med Høyre- eller Venstre-siden). Slike standpunkter forplantet seg i tidens kultur- samfunnsproblemer som ble reflektert gjennom mediene. Aviser var derfor ikke nøytrale medier, men hadde snarere svært ideologiske profiler.

⁶⁶ Anmeldelse i *Dagbladet*, 26.09.1886 under rubrikken «Literaturtidende», signert av «R. B.», redigert av *Dagbladets* litteratur- og teateranmelder Irgens Hansen.

⁶⁷ Anmeldelse i *Dagbladet*, 26.09.1886.

⁶⁸ Bakken, *Vantroens vesen*, 1972 (bind II): s. 329. Bakken viser til at *Luthersk Ugeskrift* hadde klare antipatier for *Dagbladet* – blant annet hadde redaktørene i ukeskriftet anlagt en injuriersak mot *Dagbladets* redaktør Grevstad i 1882.

⁶⁹ Hagemann, Gro. «Seksualmoral og samfunnsmoral. Stridende diskurser i sedelighetsdebatten» i Rasmussen, Tarald & Wyller, Trygve (red.), *Kristelig og borgerlig offentlighet i Norge* (KULTs skriftserie nr. 53). Oslo: Norges Forskningsråd, 1996): s. 135. Hagemann bekrefter at *Dagbladet* og *Verdens Gang* sympatiserte mest med kulturradikale posisjoner i sedelighetsdebatten, mens de sterkeste konservative posisjonene fant man hos *Luthersk Ugeskrift* og *Morgenbladet*.

Kapittel 3 Nylænde-debatten (1887)

Deltagere: Kitty L. Kielland og Gina Krog.

Medie: *Nylænde* (1887–1893). Regnet som det første offentlige mediet for og av kvinner, og var Norsk kvinnesaksforenings offisielle tidsskrift.⁷⁰ Gina Krog satt som redaktør hele tidsskriftets varighet.⁷¹ *Nyt Tidsskrift* (1882–1887) var mediet som først trykket utgangspunktet for denne debatten – Kiellands artikkel «Et par ord i diskussionen». Dette var i september 1887, etter at Krog hadde avvist artikkelen i *Nylænde*. *Nyt Tidsskrift* omtales for øvrig som et «liberalt» tidsskrift.⁷² Det var stiftet som organ for «‘almene filosofiske spøragsmaal der er satte paa dagsordenen i Europas store kultursamfund’». ⁷³ Her la Kielland til en notis der hun beskyldte Krog for å bedrive sensur av henne. Etter Kiellands beskyldning reagerte Krog med en kommentar «Til Dagbladets Redaktion» i *Dagbladet* 13.10.1887. Kommentaren forsvarte «sensuren» Kielland beskyldte henne for – dette var *ikke* sensur, fremholdt Krog. Deretter kommer den delen av debattens gang jeg velger å konsentrere meg om, selve polemikken mellom Kielland og Krog. To dager etter *Dagbladet*-kommentaren, publiserte Krog et resymé av Kiellands artikkel i *Nylænde*, sammen med sine egne kommentarer. Kielland sendte så inn en polemisk artikkel til Krog på bakgrunn av dette

---

⁷⁰ Det er viktig å understreke at *Nylænde* ikke var det første «kvinnesaksorgan» noensinne i Norge. I perioden 1884–1886 drev Karen B. Thorbjørnsen tidsskriftet «Den norske Kvinde». Anna Caspari Agerholt (1972) mener imidlertid at det var noe «naivt og folkelig» over artiklene, og at bladet var «for klosset og dilettantisk redigert». Thorbjørnsen var imidlertid eneredaktør, utgiver og eneste medarbeider, og som utførte mesteparten av «trykkeriarbeidet med egne hender». Caspari impliserer at *Nylænde* lykkes som offentlig medie fordi det ble stiftet som talerør for det første kvinnelige politiske organ (Norsk kvinnesaksforening), noe som dermed sikret tidsskriftet gjennomslag i offentligheten. Se Agerholt, Anna Caspari. *Den norske kvinnebevegelses historie: ny utgave med innledning av Kari Skjønberg*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo: 1972 [1937]: s. 87. Teolog Bernt T. Oftestad (2005) peker på at kirken gjerne ble oppfattet som «kvinnesakens motstander», men at det også var mange åpne holdninger i kirken i 1880-årene. Oftestad minner om at det i norsk sammenheng gjennom hele 1800-tallet også fantes organiserte kvinnebevegelser innenfor den *kristelige* offentligheten, men som tok avstand fra den borgerlige kvinnebevegelsen (som Kielland og Krog deltok i) fordi den stod «den radikale venstrebevegelsen for nær». Se Oftestad, Bernt T. «Kirken i det nye Norge» i Oftestad, Rasmussen og Schumacher, *Norsk kirkehistorie* (3. utgave). Solo: Universitetsforlaget, 2005: s. 239.

⁷¹ Tveterås, Harald. *Norske tidsskrifter – bibliografi over periodiske skrifter i Norge inntil 1920 (kronologisk utgave)*. Universitetsforlaget, Oslo, 1984: s. XIII. Tveterås skriver ikke så mye om tidsskriftet, annet enn at det var et «kvinnesaksblad», i motsetning til «kvinneblad eller dameblad».

⁷² Hagemann, Gro og Krogstad, Anne (red.). *Høydeskrekk – kvinner og offentlighet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1994: s. 32. Kiellands svoger Olaf Skavlan var litteraturhistoriker og satt som redaktør i *Nyt Tidsskrift* sammen med historiker og Venstre-politiker Ernst Sars.

⁷³ Tveterås, *Norske tidsskrifter*, 1984: s. IX. Tveterås gir denne skildringen: *Nyt Tidsskrift* fikk «[...] tidens fineste og skarpeste penner [...] boltre seg, og hvor hele det friske åndsværet i 80-årene [1880-årene] har avsatt sine uforgjengelige spor. I de seks årgangene som kom ut, finner vi samlet mye av det viktigste og mest karakteristiske av tiden og dens menn», sier han. Tveterås unngår riktignok å nevne at det ikke bare var «tidens menn», men også kvinner (som Kielland) som «boltret seg» i tidsskriftet.

resymeeet. Krog kom med et motsvar i samme nummer. En kort notis av Kielland på noen linjer til *Nylænde* i januar 1888, markerte debattens endelige slutt.⁷⁴

Sin andre store debatt opplevde altså Kielland ett år etter at debatten med Færden hadde ebbet ut, denne gang i det nyoppstartede tidsskriftet *Nylænde*.⁷⁵ Debatten skjedde bare tre år etter at kvinner dannet sin første forening, Norsk kvinnesaksforening i 1884.⁷⁶ Det er viktig å nevne at *Nylænde* ble opprettet som Norsk kvinnesaksforenings offisielle talerør. Ved at tidsskriftet var tett tilknyttet kvinners første og eneste politiske organ, hadde bladet en *ideologisk* profil. Gina Krog var det nyoppstartede tidsskriftets redaktør (hun satt der fra 1887–1916). Fra begynnelsen jobbet Krog aktivt for at tidsskriftet ble talerør for den *praktiske retningen* av Kvinnesaken.⁷⁷ Denne debatten gir innblikk i noen av uenighetene som tidlig splittet kvinnesaksmiljøet.

Debatten omtales av Aslaug Moksnes (1984), der hun mener Kiellands artikkel kan leses som en kritikk mot kvinnesaksbevegelsen.⁷⁸ Norsk kvinnesaksforening opplevde raskt splittelser mellom medlemmene, som ledet til kriser i foreningen. I 1885 ble det tydelig at foreningen var splittet mellom «teoretikere og praktikere», og kvinnesaken stod mellom valg av «[...] prinsipiell debatt [eller] praktiske tiltak» ifølge Moksnes.⁷⁹ Først i 1888 førte splittelsen til at det var den praktiske linjen som vant frem, så man må anta at årene frem mot dette ble preget av maktkamp og stridigheter fra de to «fløyene». Kritikken fra Kielland i 1887 uttrykte at hun tilhørte den fløyen som først og fremst ønsket prinsipiell debatt. Kielland bekymret seg for kvinnesaksforeningens sterke trykk på kvinners selvstendighet gjennom utdanning, yrke og økonomisk uavhengighet, førte til at unge jenter nå ble mindre

---

⁷⁴ Det eksisterer også en kommentar fra Vilhelmine Ullmann, publisert i *Nylænde* før Kiellands polemikk ble trykket: «I anledning fr. Kiellands 'Et par ord i diskussionen.' i *Nylænde* 15.10.1887. Med tanke på omfanget av innlegg i denne debatten, har jeg gjort et utvalg, og velger å konsentrere meg om selve polemikken mellom Kielland og Krog i *Nylænde*. Ullmanns innlegg forholder seg kritisk til Kielland, og forsvarer Gina Krogs program for kvinnesaken. Kiellands polemikk var i hovedsak rettet mot Krog, så Ullmanns innlegg har ikke så mye å si for min vinkling i oppgaven. Se for øvrig «primærkilder» i litteraturlisten.

⁷⁵ Norsk Kvinnesaksforening ble stiftet i 1884. Foreningen var det første *kvinnelige* politiske organ som tillot kvinner å delta aktivt i politiske spørsmål. *Nylænde* ble stiftet i 1887, og regner som kvinnesaksforeningens (NKFs) «kanal» ut i offentligheten.

⁷⁶ Kielland skrev seg på medlemslisten ved foreningens oppstart, mens Krog var en av stifterne av den.

⁷⁷ Moksnes, Aslaug. *Likestilling eller særstilling? Norsk Kvinnesaksforening 1884–1913*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1984: s. 104.

⁷⁸ Moksnes, Aslaug. *Likestilling eller særstilling?*, 1984: s. 134

⁷⁹ Moksnes, Aslaug. *Likestilling eller særstilling?*, 1984: s. 104.

interesserte i å *gifte seg*. Kielland mente selvstendighet også kunne oppnås i ekteskapet, og at kvinnesaksforeningens fokus nå gjorde kvinnesaken «tør og ensidig». Kielland mente at *kjærlighetsekteskap* var den høyeste lykken en kvinne kunne oppleve. Det var viktig at ingen skulle føle seg tvunget til å bli gift, men hun fryktet at kvinnesaksforeningens program ville føre til at færre kvinner giftet seg og heller valgte å leve i sølibat. Dette fjernet dem jo fra selve livet, mente Kielland. Hun var prinsipiell på at det var gjennom kjærlighetsekteskap kvinnen kunne «'naa sin hele utvikling'». ⁸⁰ I Gina Krogs øyne kom dette for nært det tradisjonelle dogmet om at giftermål var kvinners eneste livsbestemmelse. ⁸¹ Krog mente at kvinners rop om selvstendighet ennå var for ferskt – og så viktig – at det måtte lyde i minst hundre år til før Kiellands synspunkter kunne tas opp til diskusjon. Løsningen ble å avvise Kiellands positive syn på ekteskapet helt og holdent.

Kvinnens retorikk – kamp i det eneste kvinnelige mediet

I denne debattens retoriske analyse vil jeg vise på hvilke måter Kielland og Krog var uenige. Om man følger Moksnes var det en splittelse i kvinnesaken mellom en «praktisk og prinsipiell» retning, og man kan her hevde at Krog stod for den første, og Kielland for den andre retningen. Analysen vil gi et innblikk i hva retningene gikk ut på. Hvordan posisjonerte to kvinner som begge støttet kvinneemansipasjonen seg, når de var grunnleggende uenige om ekteskap og arbeid for kvinner? Etter å ha fått avvist sin første artikkel, får Kielland trykket sitt «Tilsvar til redaktionens innmøtegaelse af mit indlæg 'Et par ord i diskussionen'» i *Nylænde*. Hun åpner med å si at hun finner Krogs resymé av innlegget i *Nyt Tidsskrift* «helt misforstaaende». ⁸² At leserne av *Nylænde* kanskje ikke har lest hennes artikkel i *Nyt Tidsskrift*, gjør at mange kanskje kun kjenner innholdet gjennom Krogs resymé. Kielland fryktet kvinnesaken idealiserte den ugifte standen. I resymeet stilte Krog hennes meninger til vegg: «udenfor ægteskabet kan man ifølge forfatterindens [Kiellands] opfatning, hverken leve et liv i naturen, et levende liv eller et liv i kjærlighed». ⁸³ Kielland mente Krog fremstilte henne i et dårlig lys av Krog: «Situationen er derved blevet uheldig for mig» mener hun. Hun

---

⁸⁰ Kielland, Kitty L. «Tilsvar til redaktionens imødegaaelse af mit indlæg 'Et par ord i diskussionen'. (Nyt Tidsskrift hefte 9, september 1887)», *Nylænde*, 15.11.1887: s. 345.

⁸¹ Moksnes, *Likestilling eller særstilling?*, 1984: s. 135.

⁸² Kielland, «Tilsvar til redaktionens imødegaaelse af mit Indlæg», *Nylænde*, 1887: s. 341.

⁸³ Krog, Gina. «Dagbog», *Nylænde*, 15.10.1887: s. 310.

ønsker derfor å redegjøre klarere og tydeligere for de meningene «redaktionen har misforstaaet».⁸⁴ I *Nylænde*-debatten mener jeg tonen fra begynnelsen preges av en sterk polemikk hos begge. Jeg mener også det er tydelige appeller til tidsskriftets publikum fra begge debattanter. Hovedtemaene dreide seg om ekteskap og arbeid, men også om kjærlighet og erotikk. Mindre kjent fra andre fremstillinger av debatten er at også temaer fra Kiellands forrige debatt kommer opp – som Færdens *honninggjemmer*. Interessant nok blir Kiellands forrige debatt med Færden i dette tilfellet brukt mot henne som et slags retorisk «våpen» av Krog.

EKTESKAPET OG KVINNEN – KJØNNSSVESEN ELLER FORNUFTSVESEN?

Krog beskylder Kielland for å ta unge pikers uttalelser for høytidelig når hun uttrykker bekymring for at de ikke ønsker å gifte seg lenger.⁸⁵ Krog minner om at det ikke er snakk om å avlegge et «ubetinget klosterløfte», men at tidens unge piker ønsker å få seg arbeid og å fokusere på dette før de eventuelt gifter seg. Om tidens menn kunne innta samme holdning ville «de allerfleste mennesker i vort samfund blive lykkeligere, end de er den dag i dag», mener Krog.⁸⁶ Kielland har beskyldt kvinnesaken for å bli for «tør og ensidig», og Krog svarer med å se den «tørre» tendensen i samsvar med tiden de lever i: «Midt op i dagens diskussion, hvor kjønndriften besynges som Nilen og havet, lyder den tør, denne tale, det innrømmer vi saa gjerne», sier Krog før hun peker på at man likevel må anse dette som veien mot fremskrittet, og en «fortsat kulturutvikling».⁸⁷ Forutsetningen for kulturutviklingen er ifølge Krog «større selvstændighed for alle individer og større gjensidig personrespekt, især mand og kvinde imellem».⁸⁸

Krog påpeker at Kielland og *Nylænde* i det store perspektivet ønsker seg mot samme mål, men mener de har to helt ulike utgangspunkt for å nå dit. «Betingelserne stilles helt omvendt», sier Krog.⁸⁹ Hun mener Kielland går helt imot kvinnesakens program når hun

---

⁸⁴ Kielland, «Tilsvar til redaktionens imødegaaelse af mit indlæg», *Nylænde*, 1887: s. 341.

⁸⁵ Krog, Gina. «Dagbog», *Nylænde*, 15.10.1887: s. 312.

⁸⁶ Krog, Gina. «Dagbog», *Nylænde*, 15.10.1887: s. 312.

⁸⁷ Krog, Gina. «Dagbog», *Nylænde*, 15.10.1887: s. 312–313. Moksnes nevner at Krogs utsagn om «Nilen og havet» er en hentydning til Arne Garborg, men forklarer ikke detaljert hvorfor, se Moksnes, 1984: s. 137.

⁸⁸ Krog, Gina. «Dagbog», *Nylænde*, 15.10.1887: s. 313.

⁸⁹ Krog, Gina. «Dagbog», *Nylænde*, 15.10.1887: s. 311.

mener at «Selvhjulpenhed [selvstendighet] maa blive en lettere vei til ægteskab, eller den blir snarere et onde».⁹⁰ Selvstendighet skal altså ideelt sett helst føre til ekteskap, mener Kielland. Krog mener Kielland ved å si dette, stiller ekteskapet som *betingelse* for kvinners selvstendighet. Kvinnesakens praktiske retning (som Krog representerte) var basert på at kvinner måtte oppnå selvstendighet *forut* for ekteskapet. Dette for å frigjøre kvinner helt fra tradisjonen med fornuftsekteskap. Om denne myndigheten og selvbestemmelsesretten for kvinner skulle «hindre endel ægteskabers indgaaelse, saa kan det beklages, stanse vore bestræbelser kan det ikke».⁹¹ Tidsskriftets ideologiske profil blir dermed det viktigste for Krog å forsvare.

I likhet med den forrige «Kvindespørgsmaalet»-debatten, blir barndommen også her referert til som en viktig arena for likestilling. Som vi husker fra debatten med Færden, mente Kielland at ulikheten i kjønnes oppdragelse kommuniserte til små piker at de ikke var like selvstendige som gutter. Av Krog brukes det samme poenget med oppdragelse, men for å si noe helt annet. At kvinner til nå har gått med på at å gifte seg som eneste livsmål, begrunner Krog med at gutter og piker oppdras forskjellig. Betingelsene hun mener samfunnet stiller til menn – som de oppdras til – er å først bli selvstendige individer «med evne til selverhverv», som deretter kan velge å stifte familie. Krog lener seg på det hun mener er en hovedstrøm i emansipasjonen – å stoppe den «læren» som fører til at kvinner tar for gitt at de må gifte seg og få barn:

Den, som har fulgt udviklingen i den store kulturbevægelse, vi kalder kvinneemancipationen vil se, at den – i det den er en opposition mod den lære, at kvinderne har sin raison d'être [livsmål] blot som gennemgangsled for slægten – suger sin kraft af den stigende erkendelse af, at kvinderne ligesom mændene i det menneskelige samfund først og fremst faar betragtes som mennesker, fornuftsvæsener, i anden række som kjønsvæsener.⁹²

I dette utsagnet om kvinner som «fornuftsvesener» eller «kjønnvesener» finner man kanskje også et av de tydeligste eksemplene der Krog bruker kvinnesaken mot Kielland. Krog gjør en kobling mellom kvinner som «mennesker» og «fornuftsvesener», i skarp motsetning til kvinner som «kjønnsvesener» (dette må komme i «annen rekke»). Kjønnsforskjellene i forholdet mellom mann og kvinne blir ikke vektlagt så mye av Krog som verken positive eller

---

⁹⁰ Krog, Gina. «Dagbog», *Nylænde*, 15.10.1887: s. 311.

⁹¹ Krog, Gina. «Dagbog», *Nylænde*, 15.10.1887: s. 311.

⁹² Krog, Gina. «Dagbog», *Nylænde*, 15.10.1887: s. 311–312.

negative. Det er kvinnen som har hovedfokus hos henne. Kielland er derimot opptatt av hvordan kvinnen kan likestilles *også* som kjønnsvesen. Det *kjønnslige* ved kvinnen fremstilles derfor i et helt annet lys av Kielland, noe som kommer klarere til syne i debattens diskusjon om kvinner og arbeid.

ARBEIDET OG DET KJØNNSLIGE I KONFLIKT

Kielland savner et fokus i kvinnesaken på «det kjønnslige» ved kvinner. Hun mener at en kvinnes kjærlighetsliv, «hendes livs liv», lider skade om det ikke får virke *sammen* med hennes åndsliv. «For mannen hører dette med i selvstendigheten, han er sig klart bevidst, at han maa have det kjønslige med i livet», mener hun.⁹³ Mannens arbeid går ikke «mod at leve alene med og for sin udvikling, nei for ham gaar hans stræben med gennem sit arbeide at skaffe sig midler til det hele liv».⁹⁴ Hun mener at *selvstendighet* ikke er det ypperste målet i en manns liv, mer enn at arbeidet gir mannen selvstendighet og «midler» til å kunne velge et «helt liv» – inkludert et kjønnsliv. Hun mener kvinner har et

arbeidende, lengtende følelsesliv i sig, men man ved, at det kommer i absolut opposition med selvstendigheten, fordi den stilling, man med alle evner kjæmper sig til, neppe kan faa lov at følge en ind i et ægteskab, selve karakterens selvstændighed blir heller ikke sat pris paa, begge dele har hidindtil været anset for og virkelig være hindrende.⁹⁵

Som ung kjenner kvinner på lengsler i seg, «fantasier» som Kielland kaller det, men hun mener at kvinner misforstår disse lengslene kun som «rent aandelig lengsel».⁹⁶

Basert på denne åndelige lengselen gifter hun seg i troen på at ekteskapet ville føre til «sjelens harmoni», men går uvitende om «livets mange krav», noe som fører til at «skuffelserne og nedværdigelserne» blir mange når hun har falt i «daarlige eller uforstandige hender» (noen Kielland mener ikke er sjeldent).⁹⁷ For å unngå å havne i uforstandige hender, må kvinnen kjenne seg selv bedre. Kielland mener at «dette uklare» i kvinner, også følger «den selvstændigt arbeidende kvinde [ut i arbeidslivet], nettopp fordi hun ikke har forstaaet sig

---

⁹³ Kielland, «Tilsvar til redaktionens imødegaaelse», *Nylænde*, 15.11.1887: s. 343.

⁹⁴ Kielland, «Tilsvar til redaktionens imødegaaelse», *Nylænde*, 15.11.1887: s. 343.

⁹⁵ Kielland, «Tilsvar til redaktionens imødegaaelse», *Nylænde*, 15.11.1887: s. 342.

⁹⁶ Kielland, «Tilsvar til redaktionens imødegaaelse», *Nylænde*, 15.11.1887: s. 342.

⁹⁷ Kielland, «Tilsvar til redaktionens imødegaaelse», *Nylænde*, 15.11.1887: s. 342.

selv».⁹⁸ Med et for stort fokus på *selvstendighet gjennom arbeid*, frykter hun leire av kvinner: en som føder barn, og en som «har at fortsætte den aandelige udvikling».⁹⁹ Her påpeker Kielland en bekymring over ikke bare splittelse mellom mann og kvinne, men mellom *kvinner*.

Kielland viser så til en fremtidsvisjon Krog har gitt. Om kvinner etter hvert likestilles og kan ta arbeid på det vitenskapelige feltet, mener Krog at de kvinnene vil komme lengst som ikke bruker kreftene på å være mødre og hustruer. Kielland svarer at kvinnenaturer kan være enten «tørre» eller «livskraftige», og at kvinnene i Krogs fremtidsbilde som kun tenker på arbeid, blir «tørre» kvinner. Dette viser at Kielland er imot en skarp distinksjon mellom det åndelige og kroppslige. «Er derimod en videnskabelig begavet kvinde et livskraftig og varmhjertet menneske, for hvem erotisk kjærlighed og kjærligheds liv er en trang, da staaer dette uskjønt og usandsynligt for tanken, at dette skulde staa i strid med hendes aandelige udvikling, være virkelig en hindring».¹⁰⁰ I forskningslitteratur om debatten kommer kanskje ikke denne nyansen like godt frem, men jeg mener den er interessant. Kielland var svært opptatt av kvinners opplysning om seg selv, sin kropp og det kjønnslige. Likestillingens største problem var ifølge Kielland kvinners uvitenhet om *seg selv*.

KVINNERS UVITENHET OM SEG SELV – OG MENNS BIDRAG TIL UVITENHETEN

Kielland mener også at kvinners «uvidenhed om livet» er skyld i at det har oppstått en kløft mellom mann og kvinne, noe Krog ikke er uenig i. Hva uenigheten mellom dem består i her, er at Kielland mener problemet ikke kan løses gjennom praktisk arbeid alene. Hun mener at kvinnen til nå har visst «saa forferdelig lidet om sig selv».¹⁰¹ Et problem som følge av dette er at mange kvinner «roser sig af sin uvidenhed, som om den bevarede deres renhed, og som om kundskab vilde gjøre dem urene».¹⁰² Denne uvitenheten er menn delaktige i å pålegge henne, mener Kielland, og mange kvinner tror at aktverdighet [anstendighet] og uvitenhet hører sammen. Dette gjør at mannen også får en seksuell makt over kvinnen. Kielland mener det er

---

⁹⁸ Kielland, «Tilsvar til redaktionens imødegaaelse», *Nylænde*, 15.11.1887: s. 342.

⁹⁹ Kielland, «Tilsvar til redaktionens imødegaaelse», *Nylænde*, 15.11.1887: s. 344.

¹⁰⁰ Kielland, «Tilsvar til redaktionens imødegaaelse», *Nylænde*, 15.11.1887: s. 344.

¹⁰¹ Kielland, «Tilsvar til redaktionens imødegaaelse», *Nylænde*, 15.11.1887: s. 342.

¹⁰² Kielland, «Tilsvar til redaktionens imødegaaelse», *Nylænde*, 15.11.1887: s. 360.

«vellystige mænd» snarere enn «hederlige mænd» som ønsker at kvinner er uvitende i «alt det kjønslige».¹⁰³ Hun ser at denne uvitenheten bidrar til undertrykking fordi kvinnen tror at det «hemmelighedsfulde [ved kvinners seksualitet] var noget stygt, som hun bare maatte glemme, gjennom det er der vistnok kommet en del tørhed».¹⁰⁴ Kielland ser kanskje likestillingen mer som en *holdning*, som må aktiveres gjennom oppvåkning hos begge kjønn – men spesielt hos kvinnen. Når kvinner tier – også for seg selv – om at hun i likhet med mannen også har menneskelig natur i seg, blir hun «tørr» og lider under det, ifølge henne.

Så kommer en interessant bemerkning rettet mot Krog. Kielland vet det finnes dem som mener det er «farligt» av henne å snakke om slike temaer, men hun mener at det er verre å tie om det.¹⁰⁵ Her får hun hentydet til Krogs «sensur». Var Krogs avvisningen et forsøk på å tie ned slike viktige spørsmål? Krog ser ut til å plukke opp antydningen. Hun svarer i sin kommentar som følger rett etter Kiellands «Tilsvar», at det sterke ønsket hun ytrer om at «de unge piger faar større kjendskab til sig selv og sit legeme» er av «den største interesse» også for kvinnesakens vedkommende.¹⁰⁶ Kielland kan forvise seg om at på dette punktet støter hun ikke imot *Nylændes* program. Det er åpenbart at det skjer «stor uret» både mot hva gutter og piker «innvies eller ikke indvies i, hvad der hører livet til», erklærer Krog.¹⁰⁷

Kiellands insinuering skaper slik en interessant dynamikk i argumentasjonen deres. Da Kielland gjentar beskyldningen om sensur, får hun Krog til å uttale seg om det kjønnslige som «hvad der hører livet til». Dette til tross for at Krog på kvinnesakens vegne ønsket å sette det kjønnslige i annen rekke. Det kan illustrere hvor vanskelige spørsmålene har opplevdes. Krog har imidlertid ikke som mål å la seg målbinde av Kielland i sitt eget tidsskrift. Hun tar frem uventet skyts for å sette Kielland ut av spill: En trope fra debatten med Færden – metaforen om *honninggjemmene*.

---

¹⁰³ Kielland, «Tilsvar til redaktionens imødegaaelse», *Nylænde*, 15.11.1887: s. 346.

¹⁰⁴ Kielland, «Tilsvar til redaktionens imødegaaelse», *Nylænde*, 15.11.1887: s. 346.

¹⁰⁵ Kielland, «Tilsvar til redaktionens imødegaaelse», *Nylænde*, 15.11.1887: s. 343.

¹⁰⁶ Krog, Gina. Uten tittel, kommentar, *Nylænde*, 15.11.1887: s. 348.

¹⁰⁷ Krog, Gina. Uten tittel, kommentar, *Nylænde*, 15.11.1887: s. 348.

*FORSØK PÅ Å DYTTE KIELLAND UT AV POSISJON – KROG SAMMENLIGNER
KIELLAND MED FÆRDEN*

Færdens løsning for ugifte kvinner – honninggjemmene – hadde som vi så tidligere vekket oppsikt i offentligheten, da både Kielland og *Dagbladet* omtalte det i satiriske vendinger året før. Metaforen ble bemerket og brukt også i videre debatter: «Man erindre den overordentlig store gruppe tanter – og de mange honninggjemmer», sier Krog.¹⁰⁸ Mer enn å ville diskutere honninggjemme, brukes i stedet metaforen av Krog som et slags bevismateriale. At Færden har presentert en løsning, beviser at *Luthersk Ugeskrift* i alle fall ser den praktiske siden av saken i større grad enn Kielland, sier Krog.¹⁰⁹ Ved å antyde at ukeskriftet her kommer nærmere kvinnesakens program enn Kielland, plasserer hun Kielland på sidelinjen.

Krog viser til at det finnes langt flere kvinner enn menn i «giftealder». Å skulle sørge for at alle kvinnene ble gift, måtte i så fall løses gjennom «muhamedanske ægteskaber [flerkoneri]», noe Krog ser vanskelig for seg som en løsning, da det jo ble *blasfemisk* om man skulle «drage Gud med ind i diskussionen».¹¹⁰ Her ser man at referanser innenfor et kristent topos stadig dukker opp, enda tidens kristendom opplevde frafall. For Krog taler statistikken for seg, og hun mener at trass Færdens motstand, hadde han i det minste innsett at det alltid ville være ugifte kvinner i samfunnet – og kom med en praktisk løsning. På dette svarer Kielland at verken Færdens «theologiske forordninger» eller Krogs «statistik» har noe å gjøre med hva hun mener med «den menneskelige fordring [...] som ligger i naturen».¹¹¹ Hun minner Krog på at hun ikke er prinsipielt imot ideen om kvinner i arbeid, men at man ikke må glemme å også innlemme «naturen» inn i kvinnens selvstendighet.¹¹²

Krog fortsetter å referere til Kiellands debatt med Færden. Krog trekker frem Kiellands skildringer i ukeskrift-debatten og beskylder henne for å gjøre den ugifte kvinnens liv i ensomhet som «ensbetydende med død og kjærlighedsløshet».¹¹³ Krog påstår at dette er som å «høre en røst fra en tidligere generation», som låter rent «teologisk».¹¹⁴ Denne gangen

---

¹⁰⁸ Krog, Gina. «Dagbog», *Nylænde*, 15.10.1887: s. 314.

¹⁰⁹ Krog, Gina. «Dagbog», *Nylænde*, 15.10.1887: s. 314.

¹¹⁰ Krog, Gina. «Dagbog», *Nylænde*, 15.10.1887: s. 314.

¹¹¹ Kielland, «Tilsvar til redaktionens imødegaaelse», *Nylænde*, 15.11.1887: s. 345.

¹¹² Kielland, «Tilsvar til redaktionens imødegaaelse», *Nylænde*, 15.11.1887: s. 345.

¹¹³ Krog, Gina. «Dagbog», *Nylænde*, 15.10.1887: s. 314.

¹¹⁴ Krog, Gina. «Dagbog», *Nylænde*, 15.10.1887: s. 314.

er det Kielland som blir beskyldt for å være fortidig: «selv inden den høikirkelige leir tager man det ikke saa strengt med Guds bestemmelse», mener Krog.¹¹⁵ At Krog fremstiller henne som «reaktionær», og tolker henne slik, mener Kielland er «korttænkt».¹¹⁶ Hun svarer tørt at «Ja, det kan vel ikke gjøre noget indtryk paa mig, hvad den høikirkelige leir tar strengt» og minner om at Gud også har skapt «den kjønnslige natur, deri ligger vel hans bestemmelse».¹¹⁷ Hun viser ingen nevneverdig bekymring over sammenligningene som blir trukket mellom henne og kvinnesakens konservative motstandere. Om hennes ønske om å innlemme naturen – kroppslig oppvåkning – i kvinners selvstendighet skulle regnes som blasfemi, sier hun «naa ja, lad gaa».¹¹⁸

For lite plass for kvinners uenighet i offentligheten?

Uenighetene innad i kvinnesaken kom til syne i enkeltsaker – i dette tilfellet i synet på ekteskap og arbeid. Krog og Kielland utgjorde sammen en motoffentlighet der begge har vært pådrivere og aktive i stiftelsen av Norsk kvinnesaksforening. I denne debatten er mitt inntrykk at de henvender seg i større grad *til hverandre* enn vi så i forrige debatt mellom Kielland og Færden. Dette resulterer i en mye mer direkte polemikk, og arter seg samtidig mer som en samtale, en dialog. Kielland har beskyldt Krog for «sensur», noe som kommuniserte til offentligheten at emansipasjonskvinnene ikke stod unisont samlet.

Det er også tydelig at de nærmest prøver å felle hverandre i synet på ekteskap. Ekteskapet blir av Krog kontrastert opp mot selvstendighet, mens Kielland mener at kjærlighetsekteskapet ideelt sett utgjør den rette institusjonen der kvinner får oppleve sin fulle kjønnslige utvikling og utfoldelse (det er for øvrig på dette punktet Kielland skiller seg fra *bohemene*, som stod for «fri kjærlighet» og ikke mente at ekteskapet var påkrevd for kroppslig utfoldelse).

Det eneste stedet jeg ser at Krog uttaler seg direkte om kvinnen tilknyttet sitt kjønn og kropp, er når hun svarer på Kiellands påstand om sensur. Kielland, som ønsket at kvinnen skulle vinne selvstendighet og kontroll over sitt eget seksualliv, insinuerte at sensuren kan ha

---

¹¹⁵ Krog, Gina. «Dagbog», *Nylænde*, 15.10.1887: s. 314.

¹¹⁶ Kielland, «Tilsvaer til redaktionens imødegaaelse», *Nylænde*, 15.11.1887: s. 345.

¹¹⁷ Kielland, «Tilsvaer til redaktionens imødegaaelse», *Nylænde*, 15.11.1887: s. 345.

¹¹⁸ Kielland, «Tilsvaer til redaktionens imødegaaelse», *Nylænde*, 15.11.1887: s. 345.

skjedd på bakgrunn av deres uenigheter innen nettopp «det kjønnslige». Som vi husker, forsikret Krog om at tidsskriftet helhjertet støttet at unge av begge kjønn måtte innvies i det som «hørte til livet». Slik vant Krog argumentasjonen, og fikk samtidig understreket at den viktigste prinsipp-saken måtte handle om selvstendighet *forut* for ekteskap. Redaksjonelle grep Krog gjorde, var å rykke ut i *Dagbladet* for å forsvare tidsskriftets avvisning av Kiellands artikkel. Et annet redaksjonelt grep er å gi et resymé (der hun selv kontrollerer fremstillingen) av Kiellands artikkel i *Nylænde* kort tid etterpå. Krog var en av offentlighetens første *kvinnelige* redaktører. Jeg mener de redaksjonelle grepene hun gjorde må ha handlet like mye om å navigere et kvinnelig tidsskrift med fast hånd i en mannlig offentlighet, som det handlet om å demonstrere sin posisjon overfor Kielland.

Ved å trykke sin artikkel i et annet tidsskrift, signaliserte Kielland til offentligheten at *Nylændes* redaksjon vaklet. Krog oppfattet åpenbart dette, og tok grep for å vise at *Nylænde* og kvinnesaken ikke lot seg rokke av slike beskyldninger. Slik fikk Krog styrket posisjonen til den saken hun førte på vegne av kvinnesaken. Kielland på sin side stod på medlemslisten til Norsk kvinnesaksforening siden stiftelsen i 1884, men bodde i debattens år i Paris, så hun ble ikke aktiv i foreningens styre før hun var tilbake i Norge i 1890.¹¹⁹ At Kielland på debattens tidspunkt ennå ikke hadde en ledende posisjon i kvinnesaksforeningen, kan ha forsterket henne som en «utenfrastemme», hvis tanker og forslag lettere kunne avfeies.

Hvor havnet så Kielland på et offentlig «kjønnskart» da hun ble avvist av – og tok avstand fra – kvinnesakens egne offentlige medie? De neste to debattene kan gi en antydning. De vil begge vise hvordan hun fem år etter *Nylænde*-debatten engasjerer seg gradvis mer i *menns* forhold til kvinneemansipasjonen – et forhold som hos enkelte menn surnet i takt med at kvinnesaken fikk mer gjennomslag. De neste to debattene vil slik også gi nærmere innblikk i hvordan interaksjonen mellom menn og kvinner utviklet seg da kjønnsdebattene hadde entret 1890-årene.

---

¹¹⁹ Moksnes, *Likestilling eller særstilling?*, 1984: s. 134–135.

Kapittel 4 Polemikk med *Samtidens* trykking av Gustave Le Bons teorier (1891)

Deltagere: Kitty L. Kielland, *Samtidens* redaksjon (Gerhard Gran og Jørgen Brunchorst).

Indirekte representant for redaksjonens posisjon i kjønnsdebatten: Gustave Le Bons artikkel «Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids kvindeopdragelse».

Medie: *Samtiden* (tidsskrift, 1890–nåværende). Hadde undertittelen *Populært tidsskrift for litteratur og samfundsspørgsmaal*. Fikk ifølge Harald Tvetervås (1984) en hegemonisk posisjon i 1890-årenes offentlighet som «fritt og samlende forum for tidsdiskusjonen».¹²⁰

Gina Krog (redaktør i *Nylænde*) omtaler *Samtiden* som «det literære tidsskrift».¹²¹

Kommentarer og kritikk: Usignert i *Morgenbladet*, Ragna Nielsen i *Dagbladet*, Gina Krog i *Nylænde* og Anna Bugge Wichsell i *Samtiden*.¹²² Utover Kiellands polemikk vil jeg gå innom andres innlegg og kommentarer, men går ikke i dybden på dem siden ingen vedrører Kiellands polemikk direkte. I hovedsak vil de i mitt tilfelle bidra til å si noe om hvordan offentligheten ellers stilte seg til innholdet i artikkelen og *Samtidens* trykking av den.

Den franske legen og sosialpsykologen Gustave Le Bons artikkel er akademisk utformet og inndelt i kapitler (I–VII). Artikkelen er skrevet som en vitenskapelig rapport som argumenterer for kvinners underlegenhet overfor menn. Som bevisgrunnlag refererer Le Bon til resultater fra empirisk vitenskap, spesielt fra antropologiens skallemaalinger som han selv utførte. Skallemaalningene blir hovedsakelig benyttet som Le Bons vitenskapelige bevis for å velte en av emansipasjonens største likestillingssaker – fellesundervisningen for gutter og piker. Det er i mars 1891 at det nyoppstartede tidsskriftet *Samtiden* trykker Le Bons artikkel oversatt fra fransk. Den norske tittelen lød «Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids kvindeopdragelse». I en notis før artikkelen fastslår redaksjonen at de nødvendigvis ikke deler

---

¹²⁰ Tvetervås, Harald. *Norske tidsskrifter – bibliografi over periodiske skrifter i Norge inntil 1920 (kronologisk utgave)*. Universitetsforlaget, Oslo, 1984: s. IX.

¹²¹ Krog, Gina. «Tidens tegn» i *Nylænde*, 15. mars 1891: s. 84.

¹²² Fullstendige titler er: «En fransk Dom om Kvindens Aandsevner» i *Morgenbladet* 26.03.1891, «Lidt Kvindepsychologi og Følgerne af vor Tids Kvindeopdragelse. Af Fru Ragna Nielsen», *Dagbladet* 16.04.1891, «Kvindehadere» av Gina Krog i *Nylænde* 15.03.1891, A. B. [Anna Bugge] Wichsell. «Kvindesagen, den kvindelige undervisning og disses resultater.» i *Samtiden*, 1891: s. 168–179. Jeg nevner alle disse, utenom Wichsells artikkel, av to årsaker. Wichsell bruker Le Bon-artikkelen i stor grad for å kommentere en del andre emansipasjonssaker som er oppe til diskusjon. Innholdet er interessant, men ettersom jeg må begrense oppgavens omfang ble jeg nødt til å gjøre et utvalg i dette tilfellet. Jeg har til opplysning ført opp Wichsells innlegg i litteraturlisten.

samme standpunkt som Le Bon, men at de trykker den fordi hans meninger er «vel værdt at tenke over ogsaa hos os».¹²³

Den retoriske kontrollen over kvinnens underdanighet

Kielland sendte inn sin polemikk til *Samtiden* på bakgrunn av Le Bon-artikkelen. Hun mener den er nedslående lesning – ikke så mye på grunn av dens innhold «men fordi den kom frem i dette blad».¹²⁴ Skuffelsen hun uttrykker forteller at artikkelens budskap først og fremst ikke samsvarer med hennes forventninger til tidsskriftet og dets profil. Tvetydigheten i den fire og en halv linjer lange notisen fra Gran og Brunchorst lar fortolkningsmulighetene stå relativt åpne for leseren. Kielland tolker notisen og trykkingen av artikkelen som en polemikk med kvinners frigjøring.

Redaksjonen har latt Le Bons artikkel stå først, deretter følger Kiellands svar, som for øvrig ikke har fått noen redaksjonell notis eller kommentar. Etter at Kielland har åpnet med en kritikk av *Samtidens* trykking, går hun innholdet hos Le Bon nærmere etter i sømmene. Jeg vil for øvrig gjøre oppmerksom på at hovedtittelen på innlegget hennes er «Kvindespørgsmaalet» – et tegn på at debatten med Færden fortsetter å følge hennes engasjement videre.

PIKER SOM «RÆSONNERER FORVIRRET» – LE BON IMOT FELLESUNDERVISNINGEN

Som vitenskapsmann har Le Bon en stil som preges av en sterk appell til fornuften. Han bygger artikkelens troverdighet gjennom å referere til offisielle rapporter og vitenskapelige beviser. Le Bons hovedanliggende er å kritisere hvordan han ser at den moderne likhetsideen nå [1891] er i ferd med å føre det franske samfunn inn i en moralsk og sosial desillusjon. Det konkrete beviset på dette mener han er å se i ordningen med fellesundervisningen for jenter og gutter, som emansipasjonens første bølge hadde iverksatt. Allerede etter noen få år med fellesundervisning, mener Le Bon at man ser effekten «den mandlige opdragelse» har hatt på

---

¹²³ Redaksjonen, om Le Bons artikkel, *Samtiden*, 1891: s. 107.

¹²⁴ Kielland, Kitty Lange. «Kvindespørgsmaalet. 1. Lidt om eller mod Le Bons artikel: 'Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids opdragelse'», i *Samtiden – Populært tidsskrift for litteratur og samfundsspørgsmaal. Anden aargang. Udgivet af J. Brunchorst og Gerhard Gran*. John Griegs forlag, Bergen, 1891: s. 161.

«kvindelige hjerner».¹²⁵ Med dette mener han at pikene har tatt del i en undervisningsform som var myntet på gutter. En «mannlig» undervisning viser seg å skade pikers hjerner, mener han. Le Bon viser til en rapport skrevet av Hr. Manuel, som er «[Frankrikes generalinspektør] for offentlig undervisning». Hr. Manuels rapport forteller at pikenes

[...] følelser er sterke, men deres meninger lidt flydende; de seiler mere omkring ideerne end de kommer iland paa dem; de ved meget, fremstiller noksaa godt, føler med heftighed, forestiller sig lidet, ræsonnerer forvirret og drager sjelden slutninger'.¹²⁶

Le Bon gjentar under sitatet i uthevet skrift: «ræsonnerer forvirret». Han fortsetter med å stadfeste at dette trekket «ganske vist [er] hovedtrekket ved kvindernes psykologi, men universitetsopdragelsen bidrager til at udvikle det [...]».¹²⁷ Hr. Manuels rapport blir beviset Le Bon bruker for å si at utdanning skader kvinners hjerner. De som måtte innbille seg at slik undervisning «skal hæve kvindernes intellektuelle niveau, gjør man sig skyldig i en grov of farlig feiltakelse».¹²⁸ Hr. Manuels rapport, sammen med Le Bons posisjon som lege og sosialpsykolog, skal gi argumentet en vitenskapelig og troverdig ramme.

Kielland ser effekten dette kan ha på leserne. Hun bruker som tidligere, sin personlige erfaring som grunnlag for å kunne polemisere mot det Le Bon sier. Om hun skulle følge Le Bons og *Samtidens* signal om at hun som kvinne manglet «udviklingsmulighed», stiller hun jo allerede svakt i polemikken som sådan. «Men da jeg i *knudepunktet* [er] aldeles uenig, så vil jeg paa basis af denne uenighed vove paa det [polemisere]».¹²⁹ Denne kommentaren mener jeg sier to ting. At hun «vover» betyr at hun «våger» – noe som forteller at hun som kvinne i 1891 ennå anser seg som det vi i dag ville kalt «frampå» eller dristig. Utsagnet hennes kan leses som både en appell til fornuft og følelser fra henne til leserne. Påstanden om at kvinner er underlegne menn treffer Kielland som *kvinne* – også tidsskriftets kvinnelige publikum. Hun vil få frem at om hun skulle følge dette resonnementet, ville hun vært prisgitt Le Bons

---

¹²⁵ Le Bon, Gustave. «Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids kvindeopdragelse», i *Samtiden* – Populært tidsskrift for litteratur og samfundsspørgsmaal. Anden aargang. Udgivet af J. Brunchorst og Gerhard Gran. John Griegs forlag, Bergen, 1891: s. 109.

¹²⁶ Le Bon, Gustave. «Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids kvindeopdragelse», 1891: s. 113.

¹²⁷ Le Bon, Gustave. «Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids kvindeopdragelse», 1891: s. 113.

¹²⁸ Le Bon, Gustave. «Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids kvindeopdragelse», 1891: s. 113.

¹²⁹ Kielland, Kitty Lange. «Kvindespørgsmaalet. 1. Lidt om eller mod Le Bons artikel: 'Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids opdragelse'», i *Samtiden* – Populært tidsskrift for litteratur og samfundsspørgsmaal. Anden aargang. Udgivet af J. Brunchorst og Gerhard Gran. John Griegs forlag, Bergen, 1891: s. 163. (Min kursivering).

definisjon. Dette vil hun imidlertid ikke. Kielland vil heller fremheve seg selv som et selvstendig og rasjonelt individ.

Hun viser til at hun selv har møtt «mænd, der vare mindre udviklet end jeg [Kielland] selv».¹³⁰ På Kiellands tid var «utvikling» for øvrig et ord som stod i sterk forbindelse med Darwins utviklingslære og ideen om at menneskeheten utvikler seg gjennom *stadier*. Kielland anser seg som på et høyere utviklingsstadium enn enkelte menn hun selv har møtt. Samtidig som hun fremstiller seg som en kvinne som stadig kan møte mannlig motstand, fremstiller hun seg også i posisjonen som likestilt – og endog mer utviklet – enn enkelte andre menn. I forlengelsen av dette føler hun at hun kan vise selvtillit: «Det høres frækt, men jeg tror virkelig at jeg har ret, og skulde jeg virkelig ha ret, saa er egentlig Le Bons grund imod gjort usikker».¹³¹ Dette er et sterkt argument fra hennes side. Slik får hun gitt et eksempel på at en kvinne – som ifølge Le Bon [og *Samtiden*] «resonnerer forvirret og mangler utviklingsmuligheter» – selv «ræsonnerer» seg frem til at hans egen forskning befinner seg på usikker grunn. Hun har verken Le Bons utdanning eller vitenskapelige posisjon, så hun bruker dermed sin *kvinnelige modighet* for å fremstå troverdig for leserne.

KVINNERS SMÅ HJERNER

Le Bon viser til sin egen studie fra 1878 der han har målt «tusener af kranier» hos menn og kvinner fra ulike verdensdeler.¹³² Her finner han at mannskraniet og kvinnekraniet har markant forskjellig størrelse. Han viser til en «kjendsgjerning» over at «jo mere civiliseret et folk blir, desto mere differentieres kjønne».¹³³ Han mener mannens utvikling drar fra kvinnen jo mer «sivilisert» et samfunn blir. At han kaller dette utsagnet for en «kjensgjerning» er en måte å appellere til folks fornuft på. I en tid der Darwins utviklingslære og troen på fremskrittet preget tankegodset, var nok en slik appell effektiv. Hans videre resonnerement søker å vise at «lavstående folk» er mindre av størrelse enn europeere, dermed befinner de seg

---

¹³⁰ Kielland, «Kvindespørgsmaalet. 1. Lidt om eller mod Le Bons artikel: 'Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids opdragelse'», 1891: s. 164.

¹³¹ Kielland, «Kvindespørgsmaalet. 1. Lidt om eller mod Le Bons artikel: 'Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids opdragelse'», 1891: s. 164.

¹³² Le Bon, Gustave. «Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids kvindeopdragelse», 1891: s. 111.

¹³³ Le Bon, Gustave. «Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids kvindeopdragelse», 1891: s. 111.

på et lavere utviklingstrinn. Det kommer frem her at *størrelse* er et tegn på *utvikling* for Le Bon.

Europeiske, store menn med store hjerner hentydes da å være «sivilisasjonens» mest utviklede individer. Kvinners vesentlig mindre kranier ligner mer på kraniene til de «lavtstaaende folks», dermed mener Le Bon med at også kvinner befinner seg på et lavere utviklingstrinn. Konklusjonen er at «[den] civiliserede manns hjerne [fortsetter] med at vokse efter barndommen [medens] kvindens er dømt til ikke at overskrive et vist niveau.¹³⁴ Han argumenterer her for at kvinnen stopper opp i sin intellektuelle utvikling.

I undersøkelsen har Le Bon imidlertid funnet at nasjonalitet påvirker *graden* av kvinners utvikling. Hos «englænderinder» mener Le Bon at deres «[...] flade bryst, sin mangel paa talje, de lidet fremspringende lænder, de smale hofter [og] de store hænder og fødder» tyder på mer «mandhaftighed» hos disse kvinnene.¹³⁵ Le Bon setter kvinners *kropp* i direkte forbindelse med hennes hjerne og intellektuelle nivå. Dette kan for øvrig ligne Færdens måte å sette utseendet til kvinner i sammenheng med deres kampvilje (der *pågåenhet* førte til mindre attraktive kvinner).

Kielland kritiserer Le Bons fastholdelse ved at kvinner er «[...] uimodtagelige for civilisation og udvikling».¹³⁶ Hun svarer «Det er nu vel rimeligt da, at mandens hjerne heller ikke vokser i det uendelige, den har vel ogsaa sit niveau».¹³⁷ At kvinners hjerner skulle stoppe å utvikle seg etter barndommen, er et argument som ikke holder vann, noe hun finner bevist i hans eget eksempel om de engelske kvinnene. For hvordan kunne kvinnehjernen stoppe sin utvikling, samtidig som den åpenbart vokste hos engelske kvinner?¹³⁸ Etter å ha kritisert Le Bon på disse punktene, spør Kielland «Kunde virkelig 'Samtidens' redaktion synes, at dette i det væsentlige passer paa forholdene her hjemme?»¹³⁹ Hun avslutter med en kommentar som vitner om at kløften mellom man og kvinne som hun for øvrig selv mislikte, bare forsterkes

---

¹³⁴ Le Bon, Gustave. «Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids kvindeopdragelse», 1891: s. 112.

¹³⁵ Le Bon, Gustave. «Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids kvindeopdragelse», 1891: s. 111.

¹³⁶ Kielland, «Kvindespørgsmaalet. 1. Lidt om eller mod Le Bons artikel: 'Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids opdragelse'», 1891: s. 164.

¹³⁷ Kielland, «Kvindespørgsmaalet. 1. Lidt om eller mod Le Bons artikel: 'Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids opdragelse'», 1891: s. 164.

¹³⁸ Kielland, «Kvindespørgsmaalet. 1. Lidt om eller mod Le Bons artikel: 'Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids opdragelse'», 1891: s. 164.

¹³⁹ Kielland, «Kvindespørgsmaalet. 1. Lidt om eller mod Le Bons artikel: 'Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids opdragelse'», 1891: s. 167.

gjennom artikler som Le Bons: «Stakkars manden, han blir mer og mer ensom paa sin høie top, men denne behandling af kvinden er, hvad Le Bon ønsker, anbefaler og tror met paa».¹⁴⁰ I denne debatten mener jeg at Kielland utviser en selvtillit som er større en tidligere. Hun benytter fremdeles egen erfart virkelighet og følelser når hun bygger sin argumentasjon. Forskjellen fra tidligere, mener jeg å se, er at hun bruker seg selv som eksempel i en mer *likestilt* posisjon med mannen. Retorisk utfordrer hun også Le Bon som vitenskapsmann ved å ta tak i det hun finner av svakheter i hans argumentasjon. Jeg mener å se at disse grepene gjør denne polemikken betydelig mer vellykket for Kielland enn i forrige debatt med Krog.

Kvinner som ser – i en offentlighet som ser vekk?

Kielland er langt fra den eneste som kommenterer *Samtidens* artikkel. Jeg mener kommentarer ellers i offentligheten er interessante å si noe om i denne delen av analysen.¹⁴¹ *Morgenbladet* gir 26.03.1891 et diskré bifall til Le Bon. Her anbefales alle engasjerte i saken om fellesundervisning å lese artikkelen. Det vises spesifikt til rapporten Hr. Manuel hadde frembrakt, der det kom frem at kvinner «resonnerer forvirret». I motsetning til *Samtidens* notis som tar «lidt Afstand» til artikkelen, vil *Morgenbladet* på sin side «ikke forholde vore Læsere den franske Forfatters Udtalelser».¹⁴² Slik bruker *Morgenbladet* det forbeholdet som kanskje var nødvendig å komme med for et mer moderat eller liberal tidsskrift (*Samtiden*), til å signalisere at avisen fortsatt yter motstand mot emansipasjonen og dens utvikling. Noen kvinnelig motstand mot artikkelen nevnes ikke av *Morgenbladet*, som i hovedsak er mest opptatt av å anbefale Le Bons artikkel til sine lesere.

Gina Krog i *Nylænde* kommenterer det ferske tidsskriftets avgjørelse: «[Brunchorst og Gran] ser ud til at have startet sit tidsskrift for at modarbeide kvindesagen. Men hvorfor kan de ikke være ved det?»¹⁴³ Hun kritiserer i likhet med Kielland hvordan de velger å trykke artikkelen men samtidig forbeholder seg innholdet i den. Siden normen var klare ideologiske posisjoner og tydelige profiler blant tidsskrifter i offentligheten, kan Krog ha reagert fordi

---

¹⁴⁰ Kielland, «Kvindespørgsmaalet. 1. Lidt om eller mod Le Bons artikel: 'Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids opdragelse'», 1891: s. 164. 167.

¹⁴¹ Anna Bugge Wichsells artikkel vil ikke tas inn i analysen i stor grad, men nevnes i en note mot slutten av kapitlet.

¹⁴² «En fransk Dom om Kvindens Aandsevner», anmeldelse, *Morgenbladet*, 26.03.1891.

¹⁴³ Krog, Gina. «Kvindehadere», *Nylænde – Tidsskrift*, udg. af Norsk kvindesagsforening, No.7, 01.04.1891: s. 98.

Samtiden her kommuniserer tvetydig. Krog har fått med seg *Morgenbladets* kommentar, og skisserer «Et vakkert tableau [...] ‘Samtidens’ to og ‘Morgenbladets’ ene redaktør omfavnede hindanden af henrykkelse over Gustave Le Bon’s had til kvindeemancipationsidéen [...]».¹⁴⁴ Krog betegner i samme vending Le Bon som en «frygtsom gammel herre».¹⁴⁵ På vegne av kvinnes tidsskrift *Nylænde*, tar Krog en markant avstand til både *Samtiden* og Le Bon.

Også kvinnesaksforeningens leder Ragna Nielsen rykker ut med en polemikk, i *Dagbladet* 16.04.1891. Hun mener *Samtidens* redaksjon har vist «[...] liden Ære for sig selv» ved å trykke den. Hun feller Le Bons argumentasjon med hensyn til skallemålingene, for om hjernens *størrelse* var av betydning, hvordan skulle man da stille seg til menn av ulik størrelse?¹⁴⁶ Om Le Bon mener likhetsideen er feil, så undrer hun seg over hvordan han dermed kan gjøre «alle kvinner like» i det at de unisont som gruppe er underlegne mannen. Nielsen trekker også frem uthevingen Le Bon gjør av slutningen om at kvinner «resonnerer forvirret». Hun mener at dit man nå var kommet i prosessen her til lands, ville ikke norske lærere uttalt seg slik om piker.¹⁴⁷

Nielsen var på sin side en av kvinnene som for ettertiden har blitt et foregangssymbol på 1880-årenes kvinnesak, i likhet med Krog. Her viser både Krog, Nielsen og Kielland en unison posisjonering mot Le Bon og *Samtiden*, noe som indikerer at trykningen av Le Bon (og hans innhold) har støtt mot den mer overordnede emansipasjonsideen. I den forstand ser kvinner ut til å samles når kvinnesakens mer grunnleggende ideer trues. Hva som i undertittelen menes med at «offentligheten ser vekk», sikter nettopp til motstanden offentlige medier uttrykte mot kvinnebevegelsen. *Morgenbladet* viste for eksempel tydelig sin posisjon som en offentlig motstander, både i debatten med *Færden* og med *Samtiden*. Jeg mener det er interessant hvordan at *Samtiden* viste en mer *indirekte* motstand mot kvinners motoffentlighet, nettopp ved å tale «gjennom» Le Bons artikkel. Den neste debatten – og oppgavens siste – vil kunne belyse hva nettopp denne typen motstand fra *menn* dreide seg om.

---

¹⁴⁴ Krog, Gina. «Kvindehadere», *Nylænde*, 1891: s. 98.

¹⁴⁵ Krog, Gina. «Kvindehadere», *Nylænde*, 1891: s. 98.

¹⁴⁶ Nielsen, Ragna. «Lidt Kvindepsychologi og Følgerne af vor Tids Kvindeopdragelse. Af Fru Ragna Nielsen», *Dagbladet* 16.04.1891.

¹⁴⁷ Nielsen, Ragna. «Lidt Kvindepsychologi og Følgerne af vor Tids Kvindeopdragelse. Af Fru Ragna Nielsen», *Dagbladet* 16.04.1891.

Kapittel 5 *Verdens Gang* (1891) – innspill i Nietzsche-debatten mot Arne Garborgs «Nietzsche om Kvinden»

Deltagere: Kitty L. Kielland og Arne Garborg (personlig venn av Kielland, men motstander i kvinnesaken). Indirekte representant for Garborg: Friedrich Nietzsche. Garborgs artikkel er i hovedsak en gjengivelse av Nietzsches aforismer.¹⁴⁸

Medie: *Verdens Gang* (1868–1923) Redaktør: Ola Thommessen. Dagsavis som posisjonerte seg på venstresiden i 1880-årenes politiske landskap.

Kommentarer og kritikk: Det har ikke lyktes meg å finne samtidige omtaler av debatten i andre medier. Interessant nok oppfattet heller ikke Garborg at Kielland hadde polemisert med ham før det kom frem i et brev noen måneder senere, noe jeg vil nevne i analysen. Garborg og Kielland kjente hverandre personlig. Deres brevveksling blir min eneste samtidige kilde for kommentarer til debatten, men også noe som samtidig vil gi en unik innfallsvinkel, etter min mening.¹⁴⁹ Debatten har blitt omtalt i noen grad i forskningslitteratur, men ikke gjennom lignende analyser som i denne oppgaven.¹⁵⁰

Den tyske filologen og filosofen Friedrich Nietzsches ideer og tanker ble på dette tidspunktet debattert over hele Norden. Harald Beyer (1958) hevder det var Nietzsches overmennesketeori som ble diskutert, i sammenheng med politiske og filosofiske emner.¹⁵¹ Tonen ble imidlertid mest lidenskapelig når man diskuterte Nietzsches *syn på kvinnen*, kvinnesak og kristendom.¹⁵² Forfatter Arne Garborg var stor tilhenger av Nietzsche, og

---

¹⁴⁸ I en fotnote på side 78 i Pål Roar Brekkes masteroppgave «En stanset vandrer» (2012) finner man en detaljert oversikt over hvilke aforismer det er snakk om.

¹⁴⁹ Brevene er nylig blitt transkriberte for første gang (2019), og utgitt i en kildeutgave som jeg benytter. Jeg bruker en enkel transkripsjon jeg har gjort av Kiellands innlegg, da jeg ikke har funnet hennes (eller Garborgs) innlegg tilgjengelig i fullstendige transkriberte utgaver.

¹⁵⁰ Innleggene nevnes og refereres til i noen grad av Harald Beyer i *Nietzsche i Norden* (1958) og av Marianne Terjesen i *Kitty Kielland – et portrett* (1999). Garborgs innlegg gis imidlertid større plass og blir også analysert av Pål Roar Brekke i hans masteroppgave «En stanset vandrer» (2012), der også brevvekslingen med Kielland nevnes. Se litteraturliste for full informasjon om disse.

¹⁵¹ Beyer, Harald. *Nietzsche og Norden. Bind 1: Diskusjonen omkring Nietzsche*. A.s. John Griegs boktrykkeri, Bergen, 1958. s. 178.

¹⁵² Beyer, *Nietzsche og Norden*, 1958: s. 178.

publiserte noen av hans «aforismer» i *Verdens Gang* 30.juni 1891, kalt «Nietzsche om Kvinden».¹⁵³

Garborgs eneste egne ord i artikkelen finner man i artikkelens to noter, der den første er en tittelnote som lyder: «‘Kvindespørgsmaalet’ er atter paa Tapetet; det kan da maaske interessere at se, hvad en saa dyb Psycholog og fordomsfri Aand som Nietzsche mener om Kvindesagen».¹⁵⁴ Han introduserer slik Nietzsche i et fordelaktig lys som «dyp psykolog og fordomsfri ånd». En slik tittelnote kunne bidra til å fange leserens oppfatning av Nietzsche som troverdig og verdt å lytte til.

Farlig retorisk dans mellom kjønnene i dagspressen – Nietzsches «kvinne» i vinden

Det er tydelig at Garborg har forsøkt å skape en helhet og flyt i artikkelen, men Nietzsche-eksemplene bærer likevel preg av å være litt oppstilte. Jeg mener temaene forsøker å stille emansipasjonen opp som utfordrer til allerede eksisterende definisjoner på *kvinnelighet* og *mandighet*. Nietzsche mener kvinneemansipasjonen «viser sig som et merkværdigt Symptom paa den tiltagende Svækkelse og Afstumpning af de allerkvindeligste Instinkter».¹⁵⁵ Bevegelsen er i hans øyne en «uhyre Dumhed» som har løpt av med hele Europa. Kielland mener Garborg med overlegg har valgt tekster som fremstiller emansipasjonen som utelukkende negativ.¹⁵⁶ Hun mener at kvinnesynet som kommer til syne hos Nietzsche setter kvinnesaken «noen hundre år» tilbake i tid.¹⁵⁷ I Nietzsches tekster er det imidlertid *emansipasjonen* som fremstilles som et tilbakeskritt:

At Kvinden vover sig frem, naar det frygtindgytende ved Manden, eller bestemtere: Manden i Manden, ikke længer holdes oppe og udvikles, er billigt nok, ogsaa begribeligt nok; vanskeligere at begribe er, at Kvinden selv derved udarter [...] I det hun saaledes bemægtiger sig nye Rettigheder, tracter efter at bli ‘Herre’ og skriver Kvindens ‘Fremskridt’ paa sine Faner og Smaafaner, fuldbyrder sig med skrækkelig Tydelighed det Modsatte –: Kvinden gaar tilbage.¹⁵⁸

---

¹⁵³ For ordens skyld vil jeg opplyse om at jeg referer jeg til Garborg i notene, selv om det er Nietzsches aforismer. Dette fordi Garborg valgte bestemte passasjer fra aforismene og satte dem sammen til denne artikkelen.

¹⁵⁴ Garborg, i «Nietzsche om Kvinden», *Verdens Gang*, 30.07.1891. I den andre noten forklarer Garborg at Nietzsches kontrasten mellom «løgn» og «sannhet» angivelig ikke er like stor som den er i allmenn språkbruk.

¹⁵⁵ Garborg, «Nietzsche om Kvinden», *Verdens Gang*, 30.07.1891.

¹⁵⁶ Garborg var velkjent for offentligheten som motstander av kvinnesaken i Norge på dette tidspunktet.

¹⁵⁷ Kielland, «Nietzsche om Kvinden», *Verdens Gang*, 31.07.1891.

¹⁵⁸ Garborg, «Nietzsche om Kvinden», *Verdens Gang*, 30.07.1891.

Nietzsche mener at de nye kravene fra kvinner om flere rettigheter og større selvstendighet er «fladhodede» tiltak, fordi de fører til «Korruption i Instinkterne» hos kvinner. Han bruker eksempler på velkjente for [datiden] kvinner som han mener har mistet sin kvinnelighet gjennom frigjøringen. Nietzsche stiller forkjempere for kvinners rettigheter – som revolusjonskvinnene Madame De Staël og Madame Roland samt forfatteren «Monsieur» George Sand (som han kaller henne) – i et svært negativt lys: «Blandt Mænd er de nævnte tre komiske *Weiber an sich* – intet mer! – og netop de beste ufrivillige Modargumenter mod Emancipation og kvindelig Selvherlighed.»¹⁵⁹ I de to ovennevnte sitatene fremstiller han kvinner som går med «faner og småfaner», eller gjør seg bemerket i kampen for kvinners rettigheter, som «komiske» og *ukvinnelige*. Jeg mener dette er en kraftfull appell til – og kanskje særlig kvinnelige – leseres følelser. Jeg mener å finne et likhetstrekk til Færdens appell i den første debatten, der aktive emansipasjonskvinner ble fremstilt som uattraktive og lite troverdige. I begge tilfellene oppfordrer det leserne til å tenke at «kvinnelighet» og «kamp» ikke hørte sammen.

KAT 'KVINDEN' SOM FRYKTER MANNEN

Nietzsche lurar på om kvinnen er i ferd med å miste sitt «Trylleri» – holder kvinnen på å bli «kjedelig»?¹⁶⁰ Han beskriver også kontrasten til dette – den kvinneligheten han idealiserer – om enn i litt kryptiske formuleringer:

Det hos Kvinden, som indgiver Respekt og ofte nok Frygt, er hendes Natur, som er 'naturligere' end Mandens, hendes ægte rovdyragtige liflige Smidighed, hendes Tigerklo under Hansken, hendes naivitet i Egoismen, hendes Uopdragelighed, og indvendige Vildhed, det ufattelige, Vilde, svævende i hendes Lyster og Dyder... Det som – med al Frygt – tillige vækker Medlidenheden overfor denne farlige og skjøne Kat 'Kvinde', er, at hun synes mere lidende, mere ømfindtlig, mere kjærlighedstrængende og mere fordømt til at lide Skuffelser end noget Dyr. ¹⁶¹

Kielland avfeier den kvinneligheten Nietzsche her idealiserer, hun mener han «viser Kvinden tilbake til det hemmeligedsfulde, uudviklede Raastof, som han kalder Kvindens 'Natur', og

---

¹⁵⁹ Garborg, «Nietzsche om Kvinden», *Verdens Gang*, 30.07.1891. Min kursivering. *Weiber an sich* [ty.] kan oversettes til en form for «kvinnekvinne», eller «kvinnen i seg selv». Nietzsche har antagelig ment det som en nedsettende betegnelse. Jeg tolker det som at han bruker det på kvinner som er aktive i kvinnesak og i den forstand *kjemper*.

¹⁶⁰ Garborg, «Nietzsche om Kvinden», *Verdens Gang*, 30.07.1891.

¹⁶¹ Garborg, «Nietzsche om Kvinden», *Verdens Gang*, 30.07.1891.

som ender i 'denne farlige og skjønne Kat 'Kvinde''.¹⁶² Kielland gir i den sammenheng en annen forklaring på hvorfor moderne kvinner endrer «natur». Kvinner har undertrykket en «realisme» i seg, hennes evne til å se «ting som de er». At kvinner nå [1891] er blitt så opptatt av å belyse konkrete problemer, bryter med det etablerte kvinnebildet menn har av kvinner som mystiske og tilbakeholdne. At «realismen» så lenge har vært undertrykket, gjør at det nå blir sluppet løs med et så stort press at kvinner står i fare for å virke «tørre». Men Kielland er klar på at dette er en prosess, en utvikling.

Det er først nu, at hun har faat Frigjørelse for al den latente Realisme, som har ligget paa Bunden af hendes Væsen, derfor er den kommet frem for overvældende, for kras. Dettte siste er det Manden har faat Øje paa, da han ikke har anet den før, saa falder den knusende over ham, og det synes for ham, som om alt det forsvinder, der før var det indtagende ved Kvinden, og som han troede var Kvindelighed.¹⁶³

Dette viser at Kielland mener menn ser kjønnsproblematikken kun i et negativt lys. Menn fokuserer på hva de føler de mister ved kvinnen, fremfor de positive resultatene frigjøring kan gi. Hun påstår at mannen – på grunn av at kvinnen har måttet undertykke «realismen» i seg over så lang tid – har opparbeidet seg en misforstått oppfatning av hva *kvinnelighet* egentlig er. Dette tydeliggjør at Kielland ser kvinnen som i en *oppvåkningsprosess*. Det er ennå ikke klart hva kvinnelighet er, men hun mener emansipasjonen er et skritt i riktig retning for å finne det ut.

Nietzsche setter også den nye kvinneligheten opp mot *mandigheten*. Han mener at kvinner bør og skal *frykte* menn, at dette er naturlig for kvinnen. Ved at kvinnen glemmer sine naturlige instinkter (når hun blir emansipert), fører dette til at *mannen mister sin mandighet*. Kielland imøtegår ham ved å legge mannens ansvar for sin mandighet over på ham selv, ikke kvinnen:

Noget af det ukvindelige ved Kvinden skal være, at hun har mistet sin Frygt for Manden, 'lad os straks tilføje, at hun taber i Smag. Hun glemmer at frygte Manden, men den Kvinde, der «das Fürchten verlernt» prisgiver sine kvindeligste Instinkter'. Hvis saa skulde være, saa maa sandelig Manden se at hylle sig ind i et hemmelighedsfuldt, skrækindjagende Mørke, hvor skal man ellers faa Frygten ifra? Har han mistet 'Manden i Manden', saa faar han finde ham igjen [...]¹⁶⁴

Interessant nok er Nietzsche, via Garborg, den stemmen i debattene som går lengst i å snakke om *mandighet* direkte forbundet med kvinnespørsmålet. I de tidligere debattene har fokuset

---

¹⁶² Kielland, «Nietzsche om Kvinden», *Verdens Gang*, 31.07.1891.

¹⁶³ Kielland, «Nietzsche om Kvinden», *Verdens Gang*, 31.07.1891.

¹⁶⁴ Kielland, «Nietzsche om Kvinden», *Verdens Gang*, 31.07.1891.

vært primært på kvinneligheten – nå dukker tendensene tydeligere opp for hva også *mandighet* har vært og bør være, i forlengelsen av emansipasjonen. Kielland viser ikke en tilsvarende interesse i temaet om mandighet, som i å forsvare og definere kvinnelighet. Hun kan gi inntrykk av å mene kjønnene selv må bestemme sin nye egenart og ta ansvar – hver på sin kant – for hvordan den utvikler seg.

En indirekte mannskamp mot «anmassende kvinner» i offentligheten?

Siden jeg ikke finner debatten kommentert i offentlige medier, kan den private brevvekslingen mellom Kielland og Garborg belyse bakgrunnen for hans hensikt med å skrive artikkelen. Det mest oppsiktsvekkende er kanskje at Garborg selv ikke får med seg at Kielland svarte ham. Dette kommer frem i et brev 15. august 1891: «Hvis jeg forstaar Dig ret, har Du skrevet offentlig mod Nietzsche-Artikelen. Isaafald: hvor? Jeg har intet Svar set. Du faar sende mig det. – Naturligvis havde V.G. [*Verdens Gang*] udstyret Nietzsche med et Par knagende Trykfeil».¹⁶⁵ Det kan fremstå som noe underlig at Garborg ikke har fulgt med i mediet han akkurat hadde publisert Nietzsche-artikkelen. Det blir likevel spekulasjon om han har vært uinteressert eller om det skyldes andre (mindre ideologiske) årsaker. Svaret hans tyder uansett på at Kielland var interessert i hans kommentar på polemikken. Hva de «knagende» trykkfeilene består i, sier han ikke noe om.

Garborg var kjent for å være motstander av kvinnesaken. I et annet brev til Kielland innrømmer han: «Jeg hader forsaavidt Emancipationen og tror forsaavidt paa den ‘frie Kjærlighed’».¹⁶⁶ Han stilte seg dermed nærmere *bohemens* radikale side i kjønnsdebatten.¹⁶⁷ I et annet brev [15.08.1891] forklarer han for Kielland hvorfor han «hater» emansipasjonen:

Helt siden Kvindesagskvindernes grusomme Fiasko i Sædeligheddiskussionen (da altsaa de mest frigjorde Kvinder paa tre Undtagelser nær viste sig ikke at være komne længer end de mest tilbageliggende Mandfolk, og det i et Spørgsmaal, hvor Kvinden netop skulde ha det sikreste Instinkt) – har min ‘Tro’ havt et Knæk.¹⁶⁸

---

¹⁶⁵ «15. august 1891 Fra Garborg til Kielland», i Melgård, Anne. *Garborg i Kitty L. Kielland og Arne Garborg – Brevveksling 1885–1906 utgitt ved Anne Melgård*, NB Kilder 8:1, Nasjonalbiblioteket, Oslo, 2019: s. 129.

¹⁶⁶ «1. desember 1891 Fra Garborg til Kielland», i Melgård, *Kitty L. Kielland og Arne Garborg*, 2019: 143.

¹⁶⁷ Kvinnesaksforeningen og *Nylænde* tok for eksempel avstand bohemens syn på seksualmoral, det gjorde også Kielland. Dette handlet om de negative konsekvensene uønskede graviditeter utenfor ekteskapet kunne få.

¹⁶⁸ «15. august 1891 Fra Garborg til Kielland», i Melgård, *Kitty L. Kielland og Arne Garborg*, 2019: 129.

«Knekken» handlet om den vendingen kvinnesaken tok i ekteskapsspørsmålet, og han var imot kvinnesakens fokus på arbeid før ekteskapet.

Kielland uttaler et sted i sin polemikk: «Vi [kvinner] optræder anmassende og fordringsfuldt, men vi maa det for at faa vor Ret, just fordi at Manden i det hele mangler Selverkjendelse, mens vi holder paa at faa den».¹⁶⁹ Dette utsagnet tyder på at kvinnene, trass i trusler fra menn om at de mistet sin kvinnelighet, har vært bevisste på oppfatningene av kvinnesaken som en *kamp* som måtte kjempes, og kvinnene som aggressive; i hvert fall «anmassende» i noen grad.

Interessant nok finner man også i senere forskningslitteratur at mannlige forskere kan forholde seg noe kritisk til hvordan Nietzsche ble tolket i datiden, men også med hensyn til hans engasjement i kjønnsdebatten. I forbindelse med Nietzsche og kjønnsdebatt finner jeg et par kommentarer, henholdsvis av Harald Beyer (1958) og Trond Berg Eriksen (2000). Begge har i sine bøker hovedfokus på Nietzsches betydning innen litteratur, filosofi og kulturliv. I sin korte omtale av *Verdens Gang*-debatten, gir Beyer inntrykk av å stille seg skeptisk til Kiellands kjennskap til og forståelse av Nietzsche. Han mener hun polemiserer med Nietzsche i dette tilfellet, men i andre tilfeller – der Nietzsches tanker passet – kunne både hun og andre ta hans ideer og tanker til inntekt for kvinnesaken.¹⁷⁰ At Kielland ikke skal ha kjent særlig godt til Nietzsche kan imidlertid ikke stemme helt, da Kielland selv leste og var svært interessert i enkelte av Nietzsches ideer og tanker.¹⁷¹

Berg Eriksen (2000) fremstiller de «få og korte» eksemplene han mener finnes av Nietzsches «angivelige kvinnehat», som bagatellmessige utfall som ikke burde vektlegges. Han sier Nietzsche aldri hadde vært særlig opptatt av kvinnespørsmålet men strødde [om] seg med enkelte kraftuttrykk».¹⁷² Eriksen kan gi inntrykk av å ville tone ned Nietzsches «angivelige kvinnehat». Om man leser Garborgs gjengivelse kan riktignok inntrykket bli et litt annet – men Eriksen har ikke behandlet *Verdens Gang*-debatten i sin bok.

---

¹⁶⁹ Kielland, «Nietzsche om Kvinden», *Verdens Gang*, 31.07.1891.

¹⁷⁰ Beyer, Harald. *Nietzsche og Norden. Bind 1: Diskusjonen omkring Nietzsche*. A.s. John Griegs boktrykkeri, Bergen, 1958: s. 179.

¹⁷¹ I brev «Fra Kielland til Garborg september/oktober 1891» skriver hun: «Jeg læser ofte i Zarathustra, der er meget vakkert i den». Melgård, 2019: s. 136. *Zarathustra* er for øvrig Nietzsches bok *Slik talte Zarathustra* [ty. *Also sprach Zarathustra: Ein Buch für Alle und Keinen*].

¹⁷² Berg Eriksen, Trond. *Nietzsche og det moderne*. Universitetsforlaget Tiderne Skrifter, Oslo, 2000: s. 34.

Kapittel 6 Oppsummering

Kitty Kielland gjorde sin «samfunnsdebut» i et debattklima der menn og kvinner stod stadig mer polariserte overfor hverandre. Historien om hvordan kvinner *ble en stemme* i offentligheten, settes gjerne i forbindelse med etableringen av Norsk kvinnesaksforening og *Nylænde*. Undersøkelsen av Kiellands stemme gjennom de fire debattene, har belyst en litt annen innfallsvinkel. Typiske debattemaer som ekteskap, arbeid og kjærlighet fortonte seg annerledes lest gjennom en stemme som *ikke* fikk gjennomslag i den større kvinnesaken. Den retoriske analysen i kombinasjon med et offentlighetsperspektiv har hjulpet meg i å få øye på nyansene i dette. Debattene med Kielland har også gitt innblikk i hva som lå bak *menns* motstand. En grunn kan være at kvinner som Kielland introduserte sin «stemme» gjennom polemikksjangeren – en sjanger som oppfordrer til uenighet og skarpe motpoler. Fordi man i samtiden oppfattet emansipasjonen som en frigjøringskamp, mener jeg rammen av en kamp i kombinasjon med den polemiske tonen, kan ha bidratt til at kvinner ble oppfattet som mer «anmassende» enn de kanskje ønsket, eller opplevde seg.

Mine funn – refleksjoner

Kiellands første debatt om «Kvindespørgsmaalet» (1885) viste hvordan en kvinne valgte *polemikksjangeren* som kanal inn i den offentlig debatten. Der utfordret Kielland en teolog og redaktør som dedikerte mye av sitt redaksjonelle arbeid for å motarbeide kvinneemansipasjonen. Jeg fant ut av den retoriske analysen at skrivestilen var såpass ulike hos de to, at det allerede i formen på innleggene kom til syne en uforenlighet mellom de to som motdebattanter. Færdens akademiske og distanserte stil fremstod for meg som en kontrast til Kiellands personlige og konkrete skrivestil. Færdens stil ble i tillegg skarpere mot slutten av debatten. Her gikk han til angrep på Kielland som emansipasjonskvinne – og brukte sterke metaforer på å betegne henne som en valkyrie. Selv om Færdens gjorde et slikt grep, mener jeg likevel Kielland kom relativt godt ut av denne debatten. Hun opplevde bifall fra *Dagbladet*, selv om *Morgenbladet* unnlot å nevne hennes navn i sin anmeldelse. Hun fikk gjort sitt bidrag bemerket, og fikk også støtte fra et mannlig dominert medie.

NYLÆNDE

Den andre debatten i *Nylænde* i 1887, viser at Kielland som skribent har rukket å modne og tydeliggjøre sitt budskap og sin posisjon i ulike kvinnespørsmål. Her blir splittelsen innad i

kvinnebevegelsen synlig, da Kielland og Gina Krog var uenige i det som ble ansett som kvinnesakens kjernesporsmål – spørsmålet om å kombinere arbeid og ekteskap. At Krog avviste Kiellands først innsendte artikkel, mener jeg bidro til at debatten ble såpass polemisk i tonen. Jeg mener at Krog brukte sin stilling som redaktør for å utposisjonere Kielland fra saken, noe Kielland i sin tur reagerte på. Her kommer også Kiellands syn på kjærlighet og erotikk mellom kjønnene frem på en måte det ikke gjorde i debatten med Færden. Alt i alt ser Krog ut til å vinne «kampen» mellom dem, fordi hun tar de redaksjonelle grepene hun gjør, samt at hun utmanøvrerer Kiellands påstand om at kvinnesaken var i ferd med å bli «tørr». Siden Krog er prinsipiell på at arbeidet må komme forut for ekteskapet, er det ikke rom for å diskutere temaet Kielland engasjerer seg i. Hun ønsket hovedsakelig å diskutere opplysning for kvinner om egen kropp og seksualitet som et viktig steg på veien mot selvstendighet. Kielland viser også her en selvtillit og særegen stil som kan sies å kjennetegne henne som debattant.

SAMTIDEN OG LE BON

Når det noen år etter skjer at *Samtiden* i 1891 trykker Gustave Le Bons artikkel om kvinners underlegne hjerner, mener jeg å se at det har skjedd noen utviklinger i posisjoneringer i kjønnsdebatten. Kielland stiller spørsmål ved handlingen gjort av redaksjonen, og uttrykker skuffelse. Kielland hadde tatt for gitt at tidsskriftet var mer liberalt og emanipasjonsvennlig, noe det viser seg å ikke være. Le Bon stiller seg i artikkelen sterkt kritisk til at kvinner bør undervises i samme grad som menn. Da kvinners hjerner er mindre enn menns i størrelse, bruker Le Bon dette som argument for at kvinnens utvikling stopper opp etter barndommen. Kielland svarer Le Bon satirisk gjennom innlegget sitt. Hun finner også svak argumentasjon hos ham, og gir et par eksempler. Dette gjør hun for å spørre om *Samtiden* virkelig står inne for å ha trykket en artikkel som går så kraftig ut mot både kvinner og emansipasjonen. Andres kommentarer og reaksjoner viser at kvinner mottok trykningen av Le Bon mer unisont (Krog, Nielsen og Kielland), selv om de vanligvis var uenige i enkeltsporsmål. Igjen gir *Morgenbladet* sin støtte til motstandere av kvinnesak. Fremfor å forbeholde seg slik *Samtidens* redaksjon gjorde, uttrykte derimot *Morgenbladet* at leserne gjerne måtte lese den. Motstanden mot kvinnesak viste seg som en etablert strømning i offentligheten.

GARBORG OG NIETZSCHE

Analysen av Kiellands polemikk med Garborgs Nietzsche-artikkel (1891), avslørte noen interessante paralleller både med debatten Færden men også med Krog. Nietzsche er, på lik linje med Færden, opptatt av å definere kvinnelighet både på et moralsk og fysisk nivå. Han viser misnøye med at underdanighetsforholdet kvinnen har overfor mannen er i ferd med å forsvinne.

At Garborg lar Nietzsche snakke i forlengelsen av seg selv, er en interessant handling sett i forbindelse med hvordan han posisjonerer menn overfor kvinner i offentlig medie. På bakgrunn av de personlige brevene, gir han Kielland en forklaring på hvorfor han gjør det. Gjennom «Nietzsche om Kvinden» signaliserer Garborg at han som mann føler sin mandighet truet av emansipasjonen. Hans eneste kommentar til Kielland om Nietzsche-artikkelen, er imidlertid bare at han mente den inneholdt «et par knakende trykkfeil».

Funnene i de fire debattene har vært svært fruktbare i mine øyne. Å følge Kiellands stemme gjennom dem – samtidig som jeg også fikk satt meg inn i motstandernes posisjoner – har gitt noen nye perspektiver på historien om datidens store kjønnsdebatt. Ved å nærlese debatter på denne måten, har jeg fått øye på nyanser som andre fremstillinger ikke har plukket opp eller vært opptatt av i like stor grad. Jeg mener at jeg har fått gitt et godt bilde av Kielland som polemiker og feminist i en samfunnsdebatt som bestod av mange og komplekse spørsmål. Hun representerte en kvinne som søkte dialog, gjennom en sjanger som var skapt for kamp – polemikken.

Jeg fant at den generelle motstanden mot kvinnesak hadde en fellesnevner i at emansipasjonskvinner ble opplevd som «anmassende». Det vitner om hvor sakte sosiale prosesser går med tanke på folks holdninger, når nye tenkemåter avløser gamle. Omstillingen til en ny måte å se kvinnen på, viste seg utfordrende. Kielland visste at hun var en kvinne som ble oppfattet som «anmassende», men som ikke var så kamorientert som for eksempel Krog. Dette gjør at jeg synes termen *feminist* betegner henne mer presist enn *kvinnesakskvinne*. I debattene kom hun med klare refleksjoner om den form for kvinnefrigjøring hun tok til orde for, og som skilte seg både fra den type kvinnesak Færden gikk til angrep på og den type kvinnesak Gina Krog forsvarte. Ved sin betoning av det kjønnslige og av kjærlighetsekteskapet, kan man si at Kielland står i forlengelsen av Camilla Colletts form for

feminisme.¹⁷³ Tiden var imidlertid duket for kamp, og andre emansipasjonsforkjempere innrømte at tiden ennå ikke var moden for å gå i dialog med Kiellands fokus på kjærlighetsekteskap og at kvinner måtte oppnå myndighet over sin seksualitet. Om Kiellands bidrag druknet litt i datidens problematikk, opplever jeg at nåtiden på alle måter er klar for å hente det opp fra dypet igjen.

---

¹⁷³ For eksempel sett gjennom Colletts forsvar for kvinnelige følelsers rett i *Amtmandens Døttre*. I likhet med Kielland hadde Collett vært en tidlig forsvarer av kjærlighetsekteskapet. Se Danielsen, Hilde, Larsen, Eirin, Owesen, Ingeborg. *Norsk Likestillingshistorie 1814–2013*. Fagbokforlaget Vigmostad og Bjørke, Bergen, 2013: s. 59–66.

LITTERATUR

Primærkilder (kronologisk organisert)

Luthersk Ugeskrift-debatten (1885–1886)

Færden, Michael Johan. «Kvindespørgsmaalet I–IV». *Luthersk Ugeskrift*, Kristiania: Th. Steens Forlagsexpedition, 1884: s. 364–370, 382–392, 408–420, 432–445.

Kielland, Kitty L. «Et Indlæg i Kvinde-Saken», *Luthersk Ugeskrift*. Kristiania: Th. Steens Forlagsexpedition, 1885 (28. mars): s. 209–215.

Færden, Michael Johan. «Redegjørelse og Svar i Anledning 'Et Indlæg i Kvinde-Sagen», *Luthersk Ugeskrift*, Kristiania: Th. Steens Forlagsexpedition, 1885 (28. mars– 9.mai): s. 216–220, 232–234, 240–248, 260–263, 273–281, 288–298, 309–319.

Færden, Michael Johan. *Kvindespørgsmaalet – Gjennomseet og forøget Udgave af Redaktionsartikler fra 'Luthersk Ugeskrift' af M. J. Færden*. Kristiania: Th. Steens Forlagsexpedition, 1885.

Morgenbladet, 26.07.1885. Usignert anmeldelse under rubrikken «Literatur».

Futtrup, Johanne (aka Lja Flein). «Kvindesagen vedrørende», *Luthersk Ugeskrift*. Kristiania: Th. Steens Forlagsexpedition, 1886: s. 284–288.

Kielland, Kitty L. *Kvindespørgsmaalet – Tilsvaret til Hr. Pastor J. M. Færden af Kitty L. Kielland*. Christiania: Thronsen & Co. Bogtrykkeri, 1886.

Dagbladet, 26.09.1886. Anmeldelse under rubrikken «Literaturtidende», signert av «R.B.».

Nylænde-debatten (1887)

Kielland, Kitty L. «Et par ord i diskussionen», i *Nyt Tidsskrift*, hefte 9, september 1887.

Krog, Gina. «Til Dagbladets Redaktion», *Dagbladet*, 13.10.1887.

Krog, Gina. «Dagbog», *Nylænde*, 15.10.1887: s. 310–315.

Ullmann, Vilhelmine. «I anledning fr. Kiellands ‘Et par ord i diskussionen.’», *Nylænde* 15.11.1887: s. 337–341.

Kielland, Kitty L. «Tilsvar til redaktionens imødegaaelse af mit indlæg ‘Et par ord i diskussionen’. (Nyt Tidsskrift hefte 9, september 1887)», *Nylænde*, 15.11.1887: s. 341–346.

Krog, Gina. Uten tittel (kommentar), *Nylænde*, 15.11.1887: s. 347–349.

Kielland, Kitty L. «En redegjørelse», *Nylænde*, 15.01.1888: s. 26.

Samtiden-debatten (1891)

Le Bon, Gustave. «Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids kvindeopdragelse», i *Samtiden – Populært tidsskrift for litteratur og samfundsspørgsmaal. Anden aargang. Udgivet af J. Brunchorst og Gerhard Gran*. Bergen: John Griegs forlag, 1891: s. 107–124.

Kielland, Kitty Lange. «Kvindespørgsmaalet. Lidt om eller mod Le Bons artikel: ‘Lidt kvindepsychologi og følgerne af vor tids opdragelse’», i *Samtiden – Populært tidsskrift for litteratur og samfundsspørgsmaal. Anden aargang. Udgivet af J. Brunchorst og Gerhard Gran*. Bergen: John Griegs forlag, 1891: s. 161–167.

Krog, Gina. «Tidens tegn» i *Nylænde*, 15.03.1891: s. 84.

Krog, Gina. «Kvindehadere» i *Nylænde – Tidsskrift, udg. af Norsk kvindesagsforening, No.7*, 01.04.1891: s.97–99.

«En fransk Dom om Kvindens Aandsevner», anmeldelse, *Morgenbladet*, 26.03.1891.

Nielsen, Ragna. «Lidt Kvindepsychologi og Følgerne af vor Tids Kvindeopdragelse. Af Fru Ragna Nielsen», *Dagbladet* 16.04.1891.

A. B. [Anna Bugge] Wichsell. «Kvindesagen, den kvindelige undervisning og disses resultater.» i *Samtiden*, 1891: s. 168–179.

Verdens Gang-debatten (1891)

Garborg, Arne. «Nietzsche om Kvinden» i *Verdens Gang*, 30.07.1891.

Kielland, Kitty Lange. «Nietzsche om Kvinden», i *Verdens Gang*, 31.07.1891.

Sekundærlitteratur

Agerholt, Anna Caspari. *Den norske kvinnebevegelses historie: ny utgave med innledning av Kari Skjønberg*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo: 1972 [1937].

Bakken, Grete Tuften. *Vantroens vesen – møtet mellom kirken og «den moderne kultur» i Norge 1877–1893* (Bind I og II). Stensiltrykk. Oslo, 1972.

Berg Eriksen, Trond. *Nietzsche og det moderne*. Universitetsforlaget Tiderne Skrifter, Oslo, 2000.

Beyer, Harald. *Nietzsche og Norden. Bind I: Diskusjonen omkring Nietzsche*. A.s. John Griegs boktrykkeri, Bergen, 1958.

Brekke, Pål Roar. «En stanset vandrer: Nietzsche-temaer i Knut Hamsuns Mysterier». Upublisert masteroppgave. Universitetet i Oslo, 2012.

- Danielsen, Hilde, Larsen, Eirin, Owesen, Ingeborg. *Norsk Likestillingshistorie 1814–2013*. Fagbokforlaget, Bergen, 2013: s. 59–66.
- Fraser, Nancy. «Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy», *Social Text*, No. 25/26 (1990), Duke University Press, pp. 56–80.
- Habermas, Jürgen. «The Public Sphere: An Encyclopedia Article» (overs. Lennox, Frank & Lennox, Sara), *New German Critique*, No. 3 (Autumn 1974), pp. 49–55, 1964.
- Hagemann, Gro og Krogstad, Anne (red.). *Høydeskrekk – kvinner og offentlighet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1994
- Hagemann, Gro. «Seksualmoral og samfunnsmoral. Stridende diskurser i sedelighetsdebatten» i Rasmussen, Tarald & Wyller, Trygve (red.), *Kristelig og borgerlig offentlighet i Norge* (KULTs skriftserie nr. 53). Oslo: Norges Forskningsråd, 1996).
- Kjeldsen, *Retorikk i vår tid – en innføring i moderne retorisk teori*, Oslo: Spartacus, 2017.
- Lange, Marit Ingeborg. *Kitty Lange Kielland (1843-1914)*. Baroniet Rosendal, 2008.
- Lein, Bente Nilsen. *Kirken i felttog mot kvinnefrigjøring – Kirkens holdning til den borgerlige kvinnebevegelsen i 1880-årene*. Universitetsforlaget, 1981.
- Melgård, Anne. *Kitty L. Kielland og Arne Garborg – Brevveksling 1885–1906 utgitt ved Anne Melgård*, NB Kilder 8:1, Nasjonalbiblioteket, Oslo, 2019.
- Moksnes, Aslaug. *Likestilling eller særstilling? Norsk Kvinnesaksforening 1884–1913*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1984.
- Oftestad, Bernt T. «Kirken i det nye Norge» i Oftestad, Rasmussen og Schumacher, *Norsk kirkehistorie* (3. utgave). Solo:Universitetsforlaget, 2005: s.180-302.

Terjesen, Marianne. *Kitty Kielland – et portrett*. Gyldendal, 1999.

Tveterås, Harald. *Norske tidsskrifter – bibliografi over periodiske skrifter i Norge inntil 1920 (kronologisk utgave)*. Universitetsforlaget, Oslo, 1984.

Nietzsche om Kvinden.

(Af „Jenseits von Gut und Böse.“
Ved Arne Garborg *)

Kvinden vil blive selvstændig: til den Ende begynder hun at opløse Mandens om „das Weib an sich“ — det hører til de stemmeste Fremstrid i Retning af Europas Forskyggelse (Verhäßlichung). Li hvor meget maa Me komme for Lyset ved disse den kvindelige Videnstabeligheds og Selvløstelses plumpe Forsøg! Kvinden har saa megen Grund til Unbesættelse: der er i Kvinden saa meget pedantisk, overstadigt, kolemeherligt, smaaligt-aamassende, smaaligt-lystløst og ubeskedent skult — man kuderer kun hendes Omgang med Børn! — som i Grundten hidtil ved Frygten for Manden paa disse Maade blev tilbagekrængt og holdt i Skrænk. De os, naar det „evigt-lydelige“ ved Kvinden — hun har meget af det — vover sig frem! naar hun grundigt og grundfærmingsmæssig begynder at bortglemme sin Klogskab og Kunst, Indens, Lydens, Sorgforjagelsens, Deltælsens og Detageriets! — og sin fine Begavelse for behagelig Lyk! —

Man kan tilfisk, ved alt hvad Kvinder skriver om „Kvinden“, forbeholde sig sin grundige Tvil om, hvorvidt Kvinden egentlig vil — og kan ville — Selvforsklaring. Hvis en Kvinde dermed ikke bare søger sig en ny Dømt — at pynte sig, tænker jeg hører til det evigt-kvindelige? — nu, saa vil hun vælte Frygt: hun vil dermed maasse opnaa at herse. Men hun vil ikke Sandhed: hvad byr Kvinden sig om Sandhed! Intet er fra Begyndelsen af Kvinden mere fremmed, mere imod, mere fiendtligt end Sandhed: hendes store Kunst er Lygten, hendes højeste Interesse Skænet og Skyn-

*) „Kvindeløstelsesmaalet“ er atter paa Tapetet; det kan da maasse interessere at se, hvad en saa dyb Psycholog og fordømsfri Mand som Nietzsche mener om Kvindeløstelsen.

heden*), lad os tilføje det, vi Mand: vi erer og elsker netop denne Kunst og dette Instinkt hos Kvinden, — vi, som har det tungt og gjerne til vor Deltælse. Naar Dag med Væfener, under hvis Gænder, Blid og jarte Daarflader vort Alvor, vor Lyngde og Dybde næsten synes os Daarflad. Tilfisk tiller jeg det Opførsmaal: har nogensteds en Kvinde selv indrymmet et Kvindeløstelses Dybde, et Kvindeløstelses Retfærdighed? Og er det ikke sandt, at — set i det store — „Kvinden“ hidtil blev mest misagtet af Manden selv — og absolut ikke af os! — Li Mand ønsker, at Kvinden ikke vedbliver med at kompromittere sig ved Forklaringer — som det ogsaa var Mandforsorg og Kvindeløstelses, da Kirken betrettede: mulier taceat in ecclesia! Til Kvindeløstelses Dømt stede det, da Napoleon gav den altfor veltalende Madame de Staël at forskaa: mulier taceat in politica! — og jeg tænker det er den rette Kvindeløstelsen, som nuomstunder tilraaber Kvinden: mulier taceat de muliere!

Det tyder Korruption i Instinkterne — bortset fra, at det tyder et Smag — naar en Kvinde løser sig paa Madame de Staël eller Madame Roland eller „Monsieur“ George Sand, som om derved noget var bedst til Fordel for „das Weib an sich.“ Blant Mand er de nævnte de tre tomste Kvinder an sich — intet mer! — og netop de beste ufrivillige Modargumenter mod Emancipation og kvindelig Selvherlighed.

Dumheden i Skænet, Kvinden som Kol — den rædselsfulde Tankeløshed,

*) Man bør erindre, at Nietzsche ikke bruger Ord som „Sandhed“ og „Lygten“ med den præcise Højdelighed, hvormed vi plejer at udtale dem. For ham er Ordene relative Værdibestemmelser, og absolute Værditænkninger hender han ikke.

hvormed Familjens og Husherrens Ernæring bliu besørget! Kvinden forstærker ikke, hvad Mad betyder — og vil være Kol! Hvis Kvinden var en tænksomme Skabning, saa vilde hun jo, som Kolte gennem Kartusinder, have maattet opbæde de første psykologiske Kjendsgjerninger og have bragt Løseligheden i sin Besiddelse! — Ved daarlige Kolter, ved den fuldkomne Mangel paa Fornuft i Skænet, er Mennekehedens Udsvælg forstærket mer end ved noget andet: det Naar selv nu kun lidet bedre til En Tale til højere Digetkollektiver.

Kvinderne er hidtil af Mandene bleven behandlet som Fugle, der fra en eller en eller anden, Fugle har forvildet sig ned til dem — som noget finere, sømfindligere, vilbere, underligere, sødtere, mere skælsomt — men som noget, man maa spærre inde, saa det ikke flyver bort.

At gribe fejl i Grundproblemet „Mand og Kvinde“, — her at nægte den Afgrems dybeste Antagonisme og Nødvendigheden af en evig fiendtlig Spænding, — her maasse at dømme om lige Rettigheder, ligedan Opdragelse, lige Fordringer og Forpligtelser, — det er de typiske Tegn paa Slabhed, og en Tanker, der paa dette farlige Punkt har vist sig slat — slat i Instinktet! — kan overføres gjælde som mistænkelig, endnu mere: som forraadt, som opdaget: sandsynligvis vil han være for „kort“ for alle Livets, ogsaa det for-mende Livs, Grundspørgsmaal, og ikke ralle ned i nogen Dybde. Derimod en Mand, som har Dybde, i sin Mand som i sine Begjæringer, og ogsaa sin Vælskjens Dybde, der gjør stand til Strænghed og Ustand og ofte forvælskes med disse, — han kan kun tænke orientalt om Kvinden: han maa fatte Kvinden som Besiddelse, som laasbar Sjænde, som

noget til Tjenestepigt forud bestemt og heri sig fuldendende; — han maa her slutte sig til Afiens uhyre Fornuft, Afiens Instinktoverlegenhed, saaledes som Graalerne i sin Tid gjorde det, disse Afiens beste Arvinger og Elever, der, som bekendt, med tiltagende Kultur og Kraftudvidelse blev Stridt for Skidt Kængere med Kvinden, fort: mere orientalske.

Det svage Kjønn er i ingen Tid alder bleven behandlet med en saadan Agtelse fra Mændenes Side som i vor — det hører med til det demokratiske Gæng og den demokratiske Grundsmag ligesom Mangelen paa Udbidighed overfor Alverdommen —; hvad Under da, at der krafts blir drevet Misbrug med denne Agtelse. Man vil ha mer, man lærer at fordrer, man finder tilfald hin Agtelsestrubut næsten frakende; man vilde foretrække Værbekriben om Rettigheder, ja kanske egentlig Kampen; fort: Kvinden taber i Blufærdighed. Lad os krafts tilføje, at hun taber i Smag. Hun glemmer at frygte Manden; men den Kvinde der „das Furchten verlernt“, prisgiver sine kvindelige Instinkter. At Kvinden vover sig frem, naar det Frygt-indgydende ved Manden, eller bestemtere: Manden i Manden, ikke langer holdes oppe og udoftles, er billig nok, ogsaa begribeligt nok; vanskeligere at begribe er, at Kvinden selv derved udarter. Dette sker nu; lad os ikke bebrage os i den Henfende! Hvor den industrielle Land har sejret over den militære og aristokratiske, stræber nu Kvinden efter Commis'ens stonomiske og retslige Selvændighed: „Kvinden som Commis“ naar der over: Døren til det sig dannende moderne Samsfund. I det hun saaledes bemægtiger sig nye Rettigheder, trægter efter at bli „Herre“ og skriver Kvindens „Fremstridt“ paa sine Faner og Smaafaner, fuldbyrder sig med stråfkelig Lydelighed det Modfætte —: Kvinden gaar tilbage. Siden den franske Revolution er i Europa Kvindens Indflydelse bli

mindre i samme Grad som hun har faat flere Rettigheder og Forbinger, og „Kvindens Emancipation“, forsaavidt den kræves og fordrer af Kvinderne selv (og ikke bare af mandlige Sjælhoder), viser sig saaledes som et mærkligt Symptom paa den tiltagende Svækkelse og Afstumpning af de allerkvindeligste Instinkter. Der er Dumhed i denne Bevægelse, en næsten maskulin Dumhed, over hvilken en velartet Kvinde — som altid er en fløg Kvinde — skulde flamme sig fra Grundten af. At tabe Instinktet for, paa hvilken Grund man fikret fejrer; at forsumme Doelsen i sin egentlige Vaabenkunst; med dydig Driftighed at modarbejde Mandens Tro paa et i Kvinden skjult grundforskjelligt Ideal, paa noget evigt og nedvendigt kvindeligt; eftertrykkeligt og vidbløstigt at snakke Manden bort fra hans Forestilling om, at Kvinden maa opholdes, forføres, beskyttes og slaanes lig et finere, underligt vildt og ofte behageligt Husdyr; den Klobede og indignerende Sammensægen af alt, hvad der i Kvindens hidtidige Samsfundskilling har været og endnu er af Slaveagtigt og Uvægent (som om Slaveri var et Modargument og ikke meget mere en Betingelse for al højere Kultur, al Forhøjelse af Kultur) —; hvad betyder alt dette — om ikke en Forhøjelse i de kvindelige Instinkter, en Ukvindelighedsorden? — Bisfelig, der er blandt de lærde Væder af Mandkjøn Kvindevenner og Kvindeforbærere nok, der opmuntrer Kvinden til at afstvinde sig paa den Bis og at eftergøre alle de Dumheder, hvoraf „Manden“ og „Mandigheden“ i Europa lider, — Folk, som kunde ville nedværdige Kvinden til „Almendannelse“, vel endog til Kvindslærning og Politiceren. Man vil af og til endog gjøre Fritænklere og Litterater af Kvinderne, — som om en Kvinde uden Fremhed ikke var noget for en dyd og gudløs Mand fuldkommen modstridigt og lasterligt, — man forberder næsten overalt hendes Nerver med den hyggeligste og farligste af alle Arter Musik (over tyffe nyeste Musik) og gjør hende baglig mere hysterisk og mere usikkert for

hendes stærke og sikre Raad: at føde kraftige Værn. Man vil overhoved „kultivere“ hende endnu mere og, som man siger, ved Kultur yjere „det soage-Kjønn“ Rærlt: — som om ikke Historien saa indtrængende som muligt lærte, at „Kultivering“ og Svækkelse — nemlig Viljekraftens Svækkelse, Splittelse, Soggljærelse — altid er gaaede Haand i Haand, og at Verdens magtigste og indflydelsesrigeste Kvinder (nu sist Napoleons Mor) har havt sin Viljekraft — og ikke Stolemærkerne! — at takle for sin Røgt og sin Overlegenhed over Mændene. Det hos Kvinden, som indgiver Respekt og ofte nok Frygt, er hendes Natur, som er „naturligere“ end Mandens, hendes ægte rodbrytende listige Smidighed, hendes Tigerflo under Hanssen, hendes Kvalitet i Gædismen, hendes Uopdragelighed og indvendige Vildhed, det Usattelige, Vilde, søvrende i hendes Opførelse og Dyder. . . . Det, som — med al Frygt — tillige vækter Meblidenshed overfor denne farlige og skjønn Kat „Kvinde“, er, at hun synes mere lidende, mere smindelig, mere hjærlighedstrængende og mere fordynt til at lide Skæffelse end noget Dyr. Frygt og Meblidenshed —, med disse Følelser stod hidtil Manden ovenfor Kvinden, — altid med den ene Jod oppe i Tragedien, som sennerriver, ibet den henriver —! Hvad? Og dermed. Skal det nu være forbi? Kvinden er ifærd med at miste sit Trykteri? Kvinden holder paa at bliue hedelig? O Europa, Europa! Man hender det hornede Dyr, som for dig altid var det mest tiltrækkende, og fra hvilket du bestandig har Jare at bestrygte! Din gamle Fabel kunde endnu engang bli til „Historier“; endnu engang kunde en uhyre Dumhed bli Herre over dig og løbe af med dig! Og under den var der ingen Gud skjult, nej, kun en „Jde“, en „moderne Jde“ . . .

Nietzsche om Kvinden.

Det er og ble mig noksa ufatteligt, hoab vi skal med netop dette Afsnit af Nietzsche. Hvis det er al Forfatterbegrejsning, saa kunde vel Garborg fundet noget andet, og er det for at vise Nietzsche kritisk som „dyb Psycholog“ og „fordomsfri Mand“, da synes mig Psychologien for ensidig her og for paasnuet til at være „dyb“, og „fordomsfri“ vil vi vel her ikke kunne nævne. Mener Garborg, at nu bør Kvindesagen løse tilbage til det, den var for nogle Hundre Aar siden, da har han selv gjort et saa voldsomt Tilbagespring, at det neppe kan være sundt, ti vist vi læste noget af ham, da var han enig med Gerhard Hauptman. „Johannes i Einsame Menschen“ er mig en sand Adam; hoab han trænger er en, som er hans Dige; han maa have en Coa, „som han kan tale med“. Og har man saa læst Hauptmans „Einsame Menschen“, saa er Anna det saa ulig Nietzsches Kvindideal, som det vel er muligt. Hoab skal vi saa med denne Stump af Nietzsche sendt os af Garborg.

Naar man gjør sig absolut neutral og læser Nietzsches Ord her som et Digt, saa kan man tænke sig ind i hoab han mener, blot er efter min Mening alle hans Udgangspunkter vrangte, og hans Argumenter, om man kan kalde det saa, falske. Han har paa Bunden en Begrejsning for det kvindelige i Kvinden,

for det i hende, som er uligt Manden, men hans Begrejsning udspringer fra saa megen Egoisme, saa megen Selvforgubelse, at den desværre blir latterlig. Men Begrejsningen er der, og forjaavdi den bunder i en Sjælsstrang, saa kan jeg forstaa den, saa kan jeg gaa med paa, at der for Tiden er en Udviklings-tid, som er uanstelig for Kvinden at komme igjennem. Jeg kan gaa med paa, at i denne Tid kommer der frem noget høit, selvgodt og vortløst, men jeg vil paastaa, at det findes mindre hos den udviklingsløgende Kvinde, end hos de selvsikre i Hjemmet forfærgede Kvinder. Der er saa meget af al denne Klæder over os, som vi, jeg ialfald, saa godt kan gaa ind paa, naar det bare ikke altid fattes frem fra Manden med Hensigt paa ham selv som den plektie, den opbræbe, da han ikke er det, saa falder oftest hans Ord til Jorden som høbe og magtesløse. Og saa er der en Grund til, hvorfor Nietzsches og Strindbergs Ord ikke har Fremstribt, men derimod Reaktioen i sig, navnlig den, at de mener, at Kandsudvikling er stabil for Kvinden, at de virkelig paastaar, at Kvinden maa gaa tilbage til et Gendoms Husdyr for at naa til den eneste for hende passende Udvikling. Der er i denne Tanke et saa grundegoistisk og derfor usjænt Udgangspunkt, at det bærer Fordømmelsen i sig. Det bringer ogsaa Nietzsche til at sige noget saa raat, som efter sigt usjænt, at man generer sig for at gjentage det, men jeg tænker, alle ved, hoab jeg mener, alle som har læst det i

forrige Nummer. Det er, synes det mig, tilbørligt kommet ind i den kvindelige Emancipationsbevægelse noget pebersvend-agtigt, som virker forspikende og gjør ukvindelig, men naar Folget som hos Nietzsche mellem Pebersvend eller Husdyr, saa maa vel alle Kvinder heller ville blive Pebersvend, man vedbliver dog at være Menneske derved. Denne Svag-hed, som undertiden hænger ved Emancipationsbevægelsen, har Nietzsche saet Dje paa eller rettere saet Høllere af, men han gaar en fejlagtig aldeles umulig Vej for at raade Bod derpaa, da han for at komme dette tillids maa forbynde Demokrati og tilbagevise Kultur. Han maa kæmpe imod hele Tidens Retning, som vil have Lys over alt, idet han viser Kvinden tilbage til det hemmelighedsfulde, uudviklede Raakof, som han kalder Kvindens „Natur“, og som ender i „denne sørlige og skjønne Kat „Kvinde“.

Noget af det ukvindeligste ved Kvinden skal være, at hun har mistet sin Frygt for Manden, „lad os stikke tilføje, at hun taber i Smag. Hun glemmer at frygte Manden, men den Kvinde, der „das Fürchten verlernt“ prisgiver sine kvindeligste Instinkter“. Hvis saa stulde være, saa maa sandelig Manden se at hylle sig ind i et hemmelighedsfuldt, skrækindjagende Mærke, hvor skal man ellers saa Frygten fra? Har han mistet „Manden i Manden“, saa har han finde ham igjen, saa han atter faar vindstrømmet sigere.

Stulde han kunne være blevet, hoab Nietzsche kalder for „sladshodet“?

Naar jeg har valgt at kalde dette Uddrag af Nietzsche et Digt, ikke kalder det et Smædeskrift mod Kvinden, saa er det tilbøieligt, fordi jeg er saa lært af Skæbetsord og Fornærmelser, at jeg ret frem er blet løs for dem som noget, der ikke vedkommer os, men ogsaa tilbøieligt fordi jeg ser ind i en noksaa vakker, men barnagtig Skjønhedsstrang, jeg tænker da paa dette Sted:

„Kvinderne er hidtil af Manden blevne behandlede som Fugle, der fra en eller anden Højde har forvillet sig ned til dem — som noget finere, smfindeligere, vildere, unærligere, sødere, mere sjælsfuldt, men som noget man maa spørge inde, saa det ikke flyver bort“.

Nietzsche fremhæver, at der er Dumhed i Emancipationsbevægelsen, „næsten mastullie Dumhed“, fra Kvindens Side, naar hun forlanger Rettigheder og vil paatage sig Forpligtelser, det er at „tabe Instinktet for, paa hvilken Grund man sikkert sejrer, at forsomme Dødsen i sin egentlige Vaadensfunk, med dydig Dristighed at modarbejde Mandens Tæse paa et i Kvinden skjult grundføleligt Ideal paa noget evigt — og nødvendigt kvindeligt, eftertrykkeligt og vidtlystigt at snakte Manden bort fra hans Forestilling om, at Kvinden maa opholdes, forsyrges, forsørges, beskyttes og staaes til et finere, unærligt vilde og ofte behageligt Husdyr.“ Det er sandt, at det verbølig tal er dumt, og at Kvinden mister Magt derved, at hun frivillig træder frem af dette for Manden vedvarende Galomsstykke, hvorfra hun behøvede kunne styre og

regjere ham, uden at han behøvede at se Mastineriet, hvor hun kunde saa sin Vilje frem, uden at han behøvede at erkjende Nederlaget. Det er sandt, at det er dumt, men Faktum er, at Kvinden er mer realistisk end Manden, mer sandhedsstrængende, men fremfor alt mer realistisk og kænste derfor mer tør. Det er først nu, at hun har faaet Frigjørelse for al den latente Realisme, som har ligget paa Bunden af hendes Væsen, derfor er den kommet frem for overvældende, for kras. Dette sidste er det Manden har faaet Øje paa, da han ikke har anet den før, saa falder den knusende over ham, og det synes for ham, som om alt det forsvinder, der før var det indtagende ved Kvinden, og som han troede var Kvindelighed.

Derfor taaler de fleste Mand Frigørelsesind og Frigørelsetanker hos andre Kvinder, men de søger med kunstig Magt at holde dette borte fra deres egne Gudsruer. Alkurat dette er ogsaa Nietzsches Klagefang over Kvinden, han tilskaar jo aabent, at han arer og elsker Løgnen ved dem, og dermed mener han dette uflare, hemmelighedsfulde, uudsillede ved Kvinden, som har holdt hendes Virkelighedsstrang ved. Derfor kan jeg have Medfølelse med Nietzsche og med andre Mand, fordi de virkelig tror, at de staaar paa Nippet til at miste det bedste i hende, og fordi jeg ogsaa synes, at det Udviklingstrin, hvorpaa vi nu staaar, arer sig noget usjønnt. Vi optræder anmasende og fordringsfuldt, men vi maa det for at faa vor Ret, just fordi at Manden, i det hele

mangler Selverkjendelse, mens vi holder paa at faa den.

Har Kvinden nu begyndt at tænke, da vil og maa hun gjennem alt, ti hun har ingen Idealer at miste, Kvinden har ikke og behøver ikke Idealer i Manden, hun bryr sig om det fulde klare Lys paa ham og kan elske ham med alle hans Fejl, ikke fordi hun altid staaer af, men fordi hun har en usjønkelig Virkelighedsstrang. Dette er ikke Mandens Naturel, han behøver en Nimbus, noget uviskeligt om den Kvinde, han skal elske.

Godt det er Sjønneft af disse to Natureller, det er vanskeligt at afsjøre Manden har mer Fantasi end Kvinden, kænste ligger det noget deri, men sikkert er det, at Mandens mindre passer for Livens Retning, som gaar mod Klarhed og Lys. Jeg kan have Medfølelse med Manden, fordi det er vist, at han maa forandre sin Smag, uumbædelig nødvendigt maa han det. Den Løgn ved Kvinden, som visselelig gir hende Magt, og som Nietzsche statter saa højt, den maa hun lægge væk, om hun vil være ærlig mod sig selv, men Manden behøver ikke at forsvinde med den. Fil hun mindre raa og hjerterøs Modbyr, saa vilde denne lidt kænste Overgangstid snarere være forbi. Hun kan jo ikke være alene om at gaa tilbage eller staa stille, naar alt andet menneskeligt gaar fremover til Udvikling.

Ritty B. Rielland.